

Fideicommissum u rimskom pravu s osvrtom na zapise u suvremenom hrvatskom pravu

Lasić, Lucija

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:857092>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-19**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Katedra za rimsko pravo

Lucija Lasić

***FIDEICOMMISSUM* U RIMSKOM PRAVU S OSVRTOM NA ZAPISE U
SUVREMENOM HRVATSKOM PRAVU**

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Tomislav Karlović

Zagreb, 2023.

Izjava o izvornosti

Ja, Lucija Lasić, pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiva autorica diplomskog rada pod naslovom „*Fideicommissum* u rimskom pravu s osvrtom na zapise u suvremenom hrvatskom pravu“ te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Lucija Lasić, v.r.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. FIDEICOMMISSUM U RIMSKOM PRAVU	3
2.1. Razvoj ustanove <i>fideicommissum</i>	3
2.1.1. <i>Legatum kao preteča povjerbine</i>	4
2.1.2. <i>Pojava povjerbine</i>	6
2.1.3. <i>Stapanje legata i povjerbine u jedinstveni tip zapisa</i>.....	12
2.2. Pojam povjerbine.....	13
2.3. Predmet povjerbine	17
2.3.1. <i>Opća povjerbina (fideicommissum universale, fideicommissum hereditatis)</i>.	18
2.3.2. <i>Povjerbena zamjena (substitutio fideicommissaria) i obiteljska povjerbina (fideicommissum familiae relictum)</i>.....	19
2.4. Pravni temelj stjecanja koristi.....	22
2.4.1. <i>Kodicil (codicillus)</i>.....	24
2.5. Pravno uređenje – od potpune slobode do ograničenja	26
2.5.1. <i>Senatus consultum Trebellianum</i>	28
2.5.2. <i>Senatus consultum Pegasianum</i>	29
3. ZAPISI U SUVREMENOM HRVATSKOM PRAVU	33
3.1. Posebni oblici povjerbina u povijesnom razvoju do 2003. godine	33
3.2. Obilježja zapisa (legata).....	35
3.2.1. <i>Pravo na zapis</i>	36
3.2.2. <i>Pravo na podzapis (sublegat)</i>.....	40
4. ZAKLJUČAK	42
5. LITERATURA.....	44

1. UVOD

Rimsko pravo zbog svog povijesnog, znanstvenog i praktičnog značaja zauzima važno mjesto u pravnoj nauci. O praktičnoj važnosti rimskog prava govori činjenica da s propašću rimske države njegova primjena ne prestaje, već ono postaje pozitivnim pravom mnogih europskih država. Recipirano rimsko pravo prestalo je vrijediti kao pozitivno pravo početkom 19. st. kad ga zamjenjuju građanske kodifikacije. Iako je zamijenjeno kodifikacijama, rimsko pravo ostaje biti njihovom podlogom te zadržava svoje značenje u daljnjem razvoju prava.¹ Stoljetni interes za rimsko pravo proizlazi iz okolnosti da pretežan broj institucija privatnog i javnog prava te pravnih postulata ima porijeklo upravo u rimskom pravnom sustavu.² Utjecaj rimske pravne tradicije vidljiv je i na području suvremenog, između ostalog i hrvatskog, nasljednog prava koje je oformilo institut zapisa po uzoru na istovjetnu ustanovu rimskog prava.

Nasljedno pravo je skup pravnih pravila kojima se reguliraju imovinskopravni odnosi poslije smrti.^{3, 4} Osnovno obilježje rimskog klasičnog nasljednog prava bila je sloboda raspolaganja imovinom za slučaj smrti.⁵ S pojavom težnje da vlasnik raspolaže svojim vlasništvom i poslije smrti, u rimsko nasljedno pravo uvedena je oporuka.⁶ Primarna funkcija oporuke bila je imenovanje nasljednika koji bi, razmjerno udjelu u ostavini, stupio u ostaviteljev pravni položaj. Međutim, pitanje prijenosa vlasništva *post mortem* postalo je složenije s pojavom zapisa kojima je ostavitelj namijenio imovinsku korist trećim osobama.⁷

Prvotni tip zapisa bio je *legatum*, kojeg Florentin u Digestama definira kako slijedi, D. 30, 116, pr (*Florentinus libro undecimo institutionum*): „*Legatum est delibatio hereditatis, qua testator ex eo, quod universum heredis foret, alicui quid collatum velit.*“⁸ Prema tome, legat je institut koji ima za svrhu prenijeti nešto trećoj osobi, a ne nasljedniku. Uz to, u doba principata razvio se još jedan oblik zapisa, *fidecommisum*, čije je obilježje izrazito pojednostavljenije forme⁹, a o kojem će detaljnije biti riječ u nastavku rada. Na taj način, postojanjem dva različita oblika

¹ Opširnije Horvat, M., *Rimsko pravo*, Zagreb, 2008., str. 1 – 4.

² Romac, A., *Zakonik dvanaest ploča*, Zagreb, 1994., str. 7.

³ Od tako definiranog nasljednog prava u objektivnom smislu treba razlikovati nasljedno pravo u subjektivnom smislu. Nasljedno pravo u subjektivnom smislu (ili pravo nasljeđivanja) je ovlaštenje nasljednika da stupi u imovinskopravne odnose umrlog. Usp. Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 1, str. 393.

⁴ Vidi također glede pojma nasljednog prava (*ius hereditarium*) Berger, A., *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Transactions of the American Philosophical Society, New Series, vol. 43, br. 2, 1953., str. 529.

⁵ Boras, M.; Margetić, L., *Rimsko pravo*, Zagreb, 1980., str. 183.

⁶ Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 1, str. 394.

⁷ Frier, B. W.; McGinn, T., *A Casebook on Roman Family Law*, Oxford, 2004., str. 386.

⁸ D. 30, 116, pr: „Legat je smanjenje nasljedstva, kojim ostavilac hoće da se nekome pokloni nešto što bi, inače, pripalo univerzalnom nasljedniku.“ Romac, A., *Izvori rimskog prava*, Zagreb, 1973., str. 517.

⁹ Boras, M.; Margetić, L., *op. cit.* u bilj. 5, str. 185.

singularne sukcesije, pružena je ostavitelju mogućnost da se pri raspolaganju *mortis causa* posluži onom koja je najviše odgovarala njegovoj namjeri.

U ovom će se radu analizirati rimskopravna ustanova *fideicommissum* te utjecaj rimske pravne tradicije na uređenje zapisa u suvremenom hrvatskom nasljednom pravu. Najprije, uz kratki opis razvojnog puta instituta povjerbine, polazeći od pojave legata u doba civilnog prava, preko primjene povjerbine u carsko doba, pa sve do Justinijanova stapanja legata i povjerbine u jedinstvenu ustanovu s dva naziva, obradit će se distinktivne karakteristike dvaju oblika zapisa. Nadalje slijedi razrada općih karakteristika i funkcija povjerbine te analiza pravnih izvora koji su bili od većeg značaja za reguliranje ustanove *fideicommissum*. Također, rad će kroz obradu relevantnih odredaba Zakona o nasljeđivanju (dalje u tekstu: ZN)¹⁰ ukazati na karakteristike zapisa, instituta pozitivnog hrvatskog prava, koje odgovaraju onima rimske povjerbine.

¹⁰ Zakon o nasljeđivanju, Narodne novine, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, 33/15, 14/19.

2. FIDEICOMMISSUM U RIMSKOM PRAVU

2.1. Razvoj ustanove *fideicommissum*

Rimsko pravo je od samih početaka svojeg razvoja stavilo naglasak na primjenu univerzalne sukcesije.¹¹ Univerzalna sukcesija predstavlja stupanje u cjeloviti pravni položaj ostavitelja. Stjecanjem nasljedstva, nasljednik kao univerzalni sukcesor postaje nositelj svih dotadašnjih prava i obveza umrlog.¹² No, daljnjim razvojem rimskog nasljednog prava i pojavom ustanove oporučnih zapisa (*legata*) u civilnom pravu, pored univerzalne sukcesije izgrađen je i pojam singularne sukcesije za slučaj smrti. Zapisovnik (*legatar*) je na temelju oporučnog zapisa stjecao pojedinačne stvari i prava, pri čemu nije odgovarao za dugove ostavitelja.¹³

Zapis je odredba posljednje volje kojom se u korist trećih osoba (*zapisovnika*), a na teret nasljedstva (odnosno nasljednika), određuje besplatna namjena imovinske koristi. Riječ je o jednostranom pravnom poslu kojim se singularnom sukcesoru nešto daje iz ostavine.¹⁴ Zapisom je, kao imovinska korist, mogao biti namijenjen predmet, tražbina ili kakva nasljednikova činidba.¹⁵ Kroz povijesni razvoj rimskog prava ustanova zapisa doživjela je vlastitu nadgradnju, pa su tako tijekom vremena izgrađeni različiti oblici zapisa, *legatum* i *fideicommissum*.¹⁶

Smatra se da *fideicommissum* vuče svoje porijeklo iz *commendationes* (lat. preporuke) i *mandatum* (nalog).¹⁷ Naime, Rimljani su uobičavali u svojim oporukama „preporučiti“ kakvu imovinu ili člana obitelji na čuvanje, odnosno u zaštitu osobe od povjerenja, čime je za tu osobu nastajala više moralna nego li pravna obveza. Može se reći kako se povjerbina razvila iz preporuke dane na smrtnoj postelji, s time da njezin predmet nije briga o nečemu ili nekome, već izvršenje određenog zahtjeva, u pravilu prijenos imovine na treću osobu. S druge strane, promatrajući *fideicommissum* kroz prizmu mandata daje se uočiti kako unatoč na prvi pogled velikoj sličnosti postoji razlikovanje u samoj biti instituta. *Mandatum*¹⁸, kao i povjerbina, sadrži nalog za besplatno izvršenje zahtjeva, no temeljem mandata ne dolazi do sukcesije *mortis causa*, već smrću bilo koje stranke *mandatum* kao odnos povjerenja prestaje. Slijedom navedenog, porijeklo povjerbine iz *commendationes* čini se mnogo vjerojatnijim.

¹¹ Vidi Johnston, D., *The Roman Law of Trusts*, Oxford, 1988., str. 2.

¹² Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 1, str. 418.

¹³ *Ibid.*, str. 395.

¹⁴ Eisner, B.; Horvat, M., *Rimsko pravo*, Zagreb, 1948., str. 524.

¹⁵ Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 1, str. 421.

¹⁶ Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 525.

¹⁷ Opširnije Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 11, str. 22 – 23.

¹⁸ Nalog (*mandatum*) ili punovlasna pogodba je konsenzualni, nepotpuno dvostrani ugovor kojim jedna stranka (mandant, nalogodavatelj) nalaže drugoj stranci (mandatar, nalogoprimalac) besplatno obavljanje nekog posla, a druga stranka se svojim prihvatom naloga obvezuje na ispunjenje. Poblize Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 1, str. 361 – 362.

2.1.1. *Legatum kao preteča povjerbine*

Legat (*legatum*) je bio prvi pojavni oblik rimskog zapisa, priznat po civilnom pravu. Predstavlja ostaviteljevu jednostranu izjavu posljednje volje kojom naređuje nasljedniku (*onerat*) da na teret nasljedstva preda trećoj osobi (*legatar* ili *honorat*) namijenjenu imovinsku korist.¹⁹ *Legatum* se mogao naložiti određenim zapovjednim i svečanim riječima, najprije u oporuci, a kasnije s razvojem kodicila u doba principata legat se mogao odrediti i u kodicilu koji je bio potvrđen oporukom.²⁰ Iz navedenog proizlaze dvije značajke legata s obzirom na subjekte. S jedne strane, ostavitelj je morao imati *testamenti factio activa*²¹, a s druge je legatom mogao biti opterećen isključivo oporučni nasljednik. Budući da je legat ovisan od imenovanja nasljednika i valjanosti oporuke²², intestatni nasljednik nije mogao biti *oneratus*. Na strani legatara morala je, uz određene iznimke²³, postojati *testamenti factionem passiva*²⁴ te mu se mogao postaviti opći zamjenik (*supstitutio vulgaris*).^{25, 26}

Klasično pravo je poznavalo četiri vrste legata koje su se međusobno razlikovale po obliku, pretpostavkama i učincima.²⁷ Gaj u svojim Institutijama piše, Gai. Inst. 2, 192: „*Legatorum*

¹⁹ Šarac, M.; Lučić, Z., *Rimsko privatno pravo*, Split, 2011., str. 305.

²⁰ Vidi *infra*, Kodicil (*codicillus*), str. 24 – 26.

²¹ *Testamenti factio activa* je sposobnost osobe da napravi oporuku te je ona morala postojati u trenutku sastavljanja oporuke, kao i u času smrti. Sposobnost sastavljanja oporuke pripadala je rimskom građaninu, slobodnoj osobi, *sui iuris*, a u postklasično doba u određenim slučajevima pripadala je i osobama *alieni iuris*. Lišeni takve sposobnosti, pored robova, peregrina i *Latina Iuniani*, bili su rimski građani koji su bili *intestabiles*, duševno bolesni, gluhonijemi, nedorasli i rasipnici. Vidi Romac, A., *Rječnik rimskog prava*, Zagreb, 1983., str. 341 – 342.

²² Gai. Inst. 2, 229: „*Ante heredis institutionem inutiliter legatur, scilicet quia testamenta vim ex institutione heredis accipiunt, et ob id velut caput et fundamentum intellegitur totius testamenti heredis institutio.*“ (Nevažeći je legat napisan prije imenovanja nasljednika, jer oporuka, jasna stvar, dobiva snagu iz imenovanja nasljednika i zato se smatra da je imenovanje nasljednika glava i temelj oporuke.). Prijevod na temelju srpskog prijevoda u: Stanojević, O., *Gaj, Institucije*, Beograd, 1982., str. 155.

²³ Gai. Inst. 2, 238: „*Incertae personae legatum inutiliter relinquitur. Incerta autem videtur persona, quam per incertam opinionem animo suo testator subicit, velut cum ita legatum sit qui primus ad funus meum venerit ei heres meus x milia dato. (...) Sub certa vero demonstratione incertae personae recte legatur, veluti ex cognatis meis qui nunc sunt qui primus ad funus meum venerit, ei x milia heres meus dato.*“ (Nije važeći legat ostavljen neodređenim osobama. Neodređenom se smatra ona osoba o kojoj ostavitelj nema određenu predstavu, kao kada ovako legira: „Onom tko prvi dođe na moj pogreb neka moj nasljednik da 10.000.“ (...) Ali, ako je po određenom kriteriju ostavljeno neodređenoj osobi, valjano je legirano, kao na primjer: „Onome od mojih krvnih srodnika koji su sada živi, tko prvi dođe na moj pogreb, neka moj nasljednik da 10.000.“) Prijevod: *ibid.*, str. 157.

²⁴ *Testamenti factio passiva* predstavlja sposobnost neke osobe da oporukom bude imenovana za nasljednika ili određena za legatara. Morala je postojati u trenutku sastavljanja oporuke, zatim u času delacije pa sve do prihvata nasljedstva. Pasivna testamentifikacija pripadala je rimskim građanima, peregrinima koji su imali *ius commercii*, kao i robovima te je bila uskraćena *intestabiles* osobama i *personae incertae*. Vidi Romac, A., *op. cit.* u bilj. 21, str. 341 – 342.

²⁵ Opširnije u *ibid.*, str. 330; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 1, str. 407 – 408.

²⁶ Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 525 – 526.

²⁷ Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 1, str. 421.

*itaque genera sunt quattuor: aut enim per vindicationem legamus aut per damnationem aut sinendi modo aut per praeceptionem.*²⁸

Legat *per vindicationem* je morao biti ostavljen formulom „*do, logo*“ te je imao stvarnopravni učinak. Naime, legatar je stjecao neposredno vlasništvo određene stvari, odnosno ukoliko mu je bilo legirano kakvo drugo stvarno pravo (uzufrukt ili zemljišna služnost) ono bi odmah prelazilo na nj. Posljedično je legatar mogao ostvarivati svoje pravo reivindikacijom, vindikacijom *ususfructus* ili vindikacijom *servitutis*, ovisno o predmetu zapisa. S obzirom na stvarnopravni učinak, predmet ove vrste legata mogle su biti isključivo stvari u vlasništvu oporučitelja, pri čemu je vlasništvo stvari moralo postojati u vrijeme sastavljanja oporuke, ali i u trenutku ostaviteljeve smrti^{29, 30}

Legatum per damnationem bio je određivan svečanim riječima „*heres meus damnas esto dare*“, što bi značilo „moj nasljednik dužan je dati“. Uporaba takve formule imala je obveznopravni učinak, stoga je legatar u svrhu ostvarenja zahtjeva mogao protiv nasljednika upotrijebiti obveznu tužbu (*actio ex testamento*). Predmetom damnacijskog legata moglo je biti sve ono što je ujedno moglo biti predmetom obveze, primjerice ustup tražbine (*legatum nominis*), oslobođenje zapisovnika od tražbine (*legatum libertationis*), platež duga vjerovniku (*legatum debiti*) i sl. Za razliku od vindikacijskog legata, predmet legata *per damnationem* mogle su biti ne samo stvari u vlasništvu ostavitelja, već i stvari koje su pripadale nasljedniku ili pak trećoj osobi^{31, 32}

Legatum sinendi modo stvarao je obveznopravni učinak, no različito od damnacijskog legata, ovdje nije postojala dužnost aktivnog djelovanja nasljednika, već obveza trpljenja ili propuštanja. Tako je riječima „*heres meus damanas esto sinere*“ („moj nasljednik dužan je

²⁸ Gai. Inst. 2, 192: „Postoje četiri vrste legata: *per vindicationem, per damnationem, sinendi modo i per praeceptionem*.“ Prijevod prema: Stanojević, O., *op. cit.* u bilj. 22, str. 143.

²⁹ Iznimka od toga pravila je postojala samo u slučaju legiranja zamjenjivih stvari, kada je bilo dovoljno da vlasništvo postoji u vrijeme smrti ostavitelja (delacije). U svezi s time Gaj navodi, Gai, Inst. 2, 196: „*Eae autem solae res per vindicationem legantur recte, quae ex iure Quiritium ipsius testatoris sunt. Sed eas quidem res quae pondere numero mensura constant placuit sufficere, si mortis tempore sint ex iure Quiritium testatoris, veluti vinum oleum frumentum pecuniam numeratam. Ceteras res vero placuit utroque tempore testatoris ex iure Quiritium esse debere, id est et quo faceret testamentum et quo moreretur; alioquin inutile est legatum.*“ (Putem vindikacije se, dakle, mogu legirati samo stvari koje se nalaze u kviritskom vlasništvu ostavitelja. Ali, stvari koje se određuju vaganjem, brojanjem i mjerenjem (*genera*), kao što su vino, ulje, žito, gotov novac, dovoljno je da budu u kviritskom vlasništvu ostavitelja u momentu njegove smrti. Za ostale stvari potrebno je da u oba momenta pripadaju ostavitelju po kviritskom pravu; i u vrijeme kada je sačinio oporuku i onda kada je preminuo, inače, legat nije važeći.). Prijevod prema: *Ibid.*

³⁰ Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 526.

³¹ Ako je predmet legata bila stvar u vlasništvu trećeg, dužnost nasljednika sastojala se u tome da pribavi stvar od trećeg te da ju prenese na legatara. Ukoliko nasljednik nije mogao dobiti stvar od trećeg ili je to bilo moguće samo po prekomjernoj cijeni, svoju obvezu je nasljednik mogao ispuniti davanjem zapisovniku procjembene vrijednosti legirane stvari.

³² Opširnije Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 526 – 527.

dopustiti“) bila utemeljena obveza nasljednika da trpi uzimanje određene stvari od strane zapisovnika.³³

Legatum per praeceptionem bio je zapis kojim se ovlašćivao jedan od sunasljednika da iz ostavinske mase uzme za sebe legiranu stvar. Za ostavljanje takvog legata koristila se formula „*praecipere*“ te je zahtjev mogao biti ostvaren samo u postupku podjele ostavine po tužbi radi diobe nasljedstva (*actio familiae erciscundae*).³⁴

Ublažavanjem strogih zahtjeva u pogledu forme legiranja navedena podjela na četiri vrste legata postupno je gubila na praktičnoj važnosti. *Legatum per praeceptionem* smatrao se jednakim vindikacijskom legatu, dok se *legatum sinendi modo* približavao damancijskom legatu. Tendenciju međusobnog izjednačavanja pojedinih vrsta legata koja je postojala u praksi pospješio je *senatus consultum Neronianum* iz 1. stoljeća n. e. Njime je određeno da će se legat koji nije ispunjavao pretpostavke za određenu formu smatrati valjanim, kao da je sastavljen u obliku koji bi bio najpodesniji s obzirom na njegov sadržaj. Budući da je *legatum per damnationem* davao najširu mogućnost upotrebe, svi pogrešno načinjeni legati smatrali su se damnacijskim legatima^{35,36} Konačno, u Justinijanovom pravu je postojao jedan oblik legata, odnosno, kako iz daljnjeg rada slijedi, jedinstvena ustanova zapisa.³⁷

2.1.2. Pojava povjerbine

Potkraj republike pojavio se neformalni oblik zapisa, *fidecommissum*, čiji se razvojni put proteže kroz šest stoljeća između Cicerona i Justinijana.³⁸ Nova vrsta zapisa razlikovala se od legata, pored ostalog³⁹, i u osobi korisnika (fideikomisara odnosno legatara). Dok je legat mogao biti određen u korist određenih osoba na strani kojih nisu postojale nasljednopravne zapreke, prvenstveno u korist rimskih građana, imovinska korist putem povjerbine mogla je biti

³³ *Ibid.*, str. 527.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ Ulp. Reg. 24, 11a: „*Si ea res, quae non fuit utroque tempore testatoris ex iure Quiritium, per uindicationem legata sit, licet iure civili non ualeat legatum, tamen senatus consulto Neroniano firmatur; quo cautum est, ut quod minus aptis uerbis legatum est, perinde sit ac si optimo iure legatum esset: optimum autem ius legati per damnationem est.*“ (Ako stvar koja nije bila u oba momenta u kviritiskom vlasništvu ostavitelja, bude ostavljena u obliku vindikacionog legata, makar takav legat ne bi bio valjan po civilnom pravu, ipak je konvalidiran senatskom odlukom Neronovom, kojom je određeno da, iako je legat ostavljen u neodgovarajućem obliku, treba smatrati kao da je taj legat ostavljen u najpovoljnijem pravnom obliku, a najpovoljniji je pravni oblik legata-damnacioni legat.). Prijevod prema: Romac, A., *Ulpijan, Knjiga regula*, Zagreb, 1987., str. 73 – 75.

³⁶ Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 527.

³⁷ Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 1, str. 422.

³⁸ Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 11, str. 1

³⁹ Vidi *infra*, Pojam povjerbine, str. 13 – 17.

namijenjena bilo kome.⁴⁰ Drugim riječima, dok je rimsko pravo sadržavalo ograničenja glede stjecanja koristi temeljem legata i nasljeđivanja, *fideicommissum* je bio potpuno slobodan od restrikcija te je mogao biti namijenjen širem krugu korisnika.⁴¹ Posljedično su povjerbine smatrane pogodnima za slučaj kada je ostavitelj htio što god ostaviti osobama nesposobnim za stjecanje nasljedstva ili legata.⁴²

Fideicommissum nije bio sastavni dio republikanskog pravnog poretka, pa ne samo da se na nj nisu primjenjivala postojeća (ograničavajuća) pravna pravila, nego nije imao niti obvezujući pravni učinak. Provedba povjerbine zavisila je isključivo od fiducijarovog poštenja (*fides*).⁴³ O pojavi prvih povjerbina i njihovom osloncu na *fides* pisao je Ciceron u svom djelu *De finibus bonorum et malorum*.⁴⁴

Cic. *De fin.* 2, 55: „*Memini me adesse P. Sextilio Rufo, cum is rem ad amicos ita deferret, se esse heredem Q. Fadio Gallo, cuius in testamento scriptum esset se ab eo rogatum ut omnis hereditas ad filiam perveniret. Id Sextilius factum negabat. Poterat autem inpune; quis enim redargueret? Nemo nostrum credebat, eratque veri similis hunc mentiri, cuius interesset, quum illum, qui id se rogasse scripsisset, quod debuisset rogare. Addebat etiam se in legem Voconiam iuratum contra eam facere non audere, nisi aliter amicis videretur. Aderamus nos quidem adolescentes, sed multi amplissimi viri, quorum nemo censuit plus Fadiae dandum, quam posset ad eam lege Voconia pervenire. Tenuit permagnam Sextilius hereditatem, unde, si secutus esset eorum sententiam, qui honesta et recta emolumentis omnibus et commodis anteponerent, nummum nullum attigisset. Num igitur eum postea censes anxio animo aut sollicito fuisse? Nihil minus, contraque illa hereditate dives ob eamque rem laetus. Magni enim aestimabat pecuniam non modo*

⁴⁰ Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 11, str. 6.

⁴¹ Štoviše, Gaj govoreći o podrijetlu povjerbina pretpostavlja da je njihova svrha bila omogućiti peregrinima stjecanje ostavštine. Gai. *Inst.* 2, 285: „*Ut ecce peregrini poterant fideicommissa capere et fere haec fuit origo fideicommissorum. Sed postea id prohibitum est, et nunc ex oratione divi Hadriani senatus consultum factum est, ut ea fideicommissa fisco vindicarentur.*“ (Tako su eto peregrini mogli davati i dobivati u fideikomisi i to je, možda, porijeklo fideikomisa. Ali, potom je ovo zabranjeno i sada je, na prijedlog Hadrijana, donijeta senatska odluka po kojoj se ovi fideikomisi dosuđuju u korist državne blagajne.). Prijevod na temelju srpskog prijevoda u: Stanojević, O., *op. cit.* u bilj. 22, str. 169.

⁴² Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 11, str. 21.

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ *Ibid.*, str. 23 – 25.

*non contra leges, sed etiam legibus partam. Quae quidem vel cum periculo est quaerenda vobis; est enim effectrix multarum et magnarum voluptatum.*⁴⁵

Naime, prema važećem *lex Voconia* žene su mogle stjecati samo dio ostavine, pa s ciljem da kćeri ostavi svu svoju imovinu ostavitelj je, kako iznosi Ciceron, imenovao prividnog nasljednika uz molbu i prethodni dogovor da nasljednik (*fiduciarius*) cijelu ostavinu prenese na ostaviteljevu kćer (*fideicommissarius*). Imenovani nasljednik ipak, pozivajući se na dužnost poštivanja Vokonijeva zakona, nije opravdao ostaviteljevo povjerenje te je nasljedstvo zadržao za sebe.⁴⁶

Iz Ciceronovog prikaza slučaja proizlazi da je povjerbina primjenjivana kao način zaobilaženja zakonskih ograničenja glede *testamenti factio passiva* s posljedicom sukoba između *fides* i *res publica*. S jedne je strane izvršnost povjerbine zavisila od poštenja fiducijara, dok je s druge postojala dužnost poštivanja zakona. Ukoliko je ostavitelj odredio povjebinu u korist fideikomisara lišenog pasivne testamentifikacije, na strani fiducijara nastale bi kontradiktorne obveze – moralna obveza ispunjenja povjerbine i građanska dužnost poštivanja rimskih zakona.⁴⁷ Navedena proturječnost čini izglednim da je, iako često korišten za izigravanje zakona, *fideicommissum* imao služiti kao prevencija zloupotrebe povjerenja u situacijama kada nisu postojale statusne zapreke za fideikomisarevo stjecanje koristi.⁴⁸ Takav zaključak potvrđuje i tekst iz Justinijanovih Institucija o pojavi povjerbine u Augustovo doba:

Iust. Inst. 2, 25: „*Ante Augusti tempora constant ius codicillorum non fuisse, sed primus Lucius Lentulus, ex cuius persona etiam fideicommissa coeperunt, codicillos introduxit. Nam cum decederet in Africa, scripsit codicillos testamento confirmatos, quibus ab*

⁴⁵ Cic. De fin. 2, 55: „Sjećam se, kako sam se našao kod Publija Sekstilija Rufa kada je on obavještavao svoje prijatelje da ga je Kvint Fadije Gal odredio sebi za nasljednika; međutim, u njegovoj oporuci je stajalo da on moli Sekstilija da njegovo čitavo nasljedstvo pripadne njegovoj kćerci. Ovaj aranžman poricao je Sekstilije. Mogao je to bez opasnosti činiti, jer nije bilo nikoga da ga utjera u laž. Nitko mu od nas prisutnih nije vjerovao; bilo je mnogo vjerojatnije da laže onaj o čijim se interesima radilo, nego onaj koji je u svojoj oporuci napisao da moli ono što mu nalaže njegova očinska dužnost da moli. Još nadoda da se zakleo na Vokonijev zakon i da se prema tome ne usuđuje njega prekršiti, izuzev da mu prijatelji savjetuju da uradi nešto drugo. Bio sam još mladić, dok su ostali bili ugledne ličnosti; nijedan od njih nije mislio da Fadiji treba dati više nego joj može pripasti po Vokonijevom zakonu. Tako zadrža Sekstilije zamašnu baštinu od koje ne bi taknuo nijedne pare da se držao moralnih načela onih koji su više cijenili moral i pravičnost od svih koristi i dobiti. Smatraš li da ga je kasnije zbog toga grizla savjest i da se uznemiravao? Ni najmanje; naprotiv, tim se nasljedstvom obogatio i zbog toga bio potpuno zadovoljan. On je do novca mnogo držao, koji ne samo da nije stekao nezakonitim putem nego uz pomoć zakona. Po učenju vaše škole vi ga morate tražiti i uz vlastitu opasnost, jer je on izvor mnogih i velikih uživanja.“ Prijevod prema: Pejčinović, P., *Marko Tulije Ciceron, O krajnostima dobra i zla*, Sarajevo, 1975., str. 70 – 71.

⁴⁶ Opširnije Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 11, str. 24 – 25.

⁴⁷ *Ibid.*, str. 23 – 25.

⁴⁸ *Ibid.*, str. 25.

*Augusto petiit per fideicommissum, ut faceret aliquid: et cum divus Augustus voluntatem eius implesset, deinceps reliqui auctoritatem eius secuti fideicommissa praestabant et filia Lentuli legata, quae iure non debebat, solvit. Dicitur Augustus convocasse prudentes, inter quos Trebatium quoque, cuius tunc auctoritas maxima erat, et quaesisse, an possit hoc civibus esse propter magnas et longas peregrinationes, quae apud veteres posset. Post quae tempora cum et Labeo codicillos fecisset, iam nemini dubium erat, quin codicilli iure optimo admitterentur.*⁴⁹

Prema Justinijanu povjerbine je, zajedno s kodicilima, uveo Lucije Lentul koji je uoči svoje smrti u Africi napisao kodicile potvrđene oporukom u kojima je zamolio Augusta da nešto učini na ime povjerbine. Iako tekst ne iznosi konkretan sadržaj Lentulijeva zahtjeva, teško je za povjerovati da bi od „božanskog“ Augusta zahtijevao nezakonito postupanje. Razlog zbog kojeg je Lentulije upotrijebio *fideicommissum* nije bio zaobilaznje zakonskih ograničenja stjecanja nasljedstva i legata, već vrlo vjerojatno razlog leži u samoj prirodi zahtjeva. Naime, u praksi su postojale poteškoće glede ispunjenja modusa, „uzgrednog uglavka kod besplatnih pravnih poslova kojim je korisniku nametnuta određena dužnost ili određeni teret“⁵⁰. Problem je prepoznat u carsko doba, a kao prvotna rješenja rimski pravници su ponudili legat pod uvjetom te *fideicommissum*. Lucije Lentul je, očigledno, polagao veće povjerenje u *fideicommissum* te *fides* cara Augusta.⁵¹

Djelovanje Augusta bilo je od velikog značaja za razvoj povjerbina, jer osim što je ispunio Lentulijevu povjebinu i time stvorio povjerbenu (fideikomisarnu) praksu, uveo je i pravnu

⁴⁹ Iust. Inst. 2, 25: „Poznato je da pravna načela o kodicilima nisu postojala prije Augustova doba, jer ih je prvi uveo Lucije Lentul, od kojeg počinju i fideikomisi. On je, naime, uoči smrti u Africi, napisao kodicile koje je potvrdio svojom oporukom, a u kojima je zamolio Augusta da nešto učini za fideikomis, pa pošto je božanski August ispunio njegovu volju, i drugi su kasnije slijedeći njegov primjer poštivali fideikomise, pa je i Lentulova kćer ispunila legate koje, inače, pravno nije bila dužna. Kažu da je August sazvao pravnike, među kojima je tada najviše ugleda imao Trebacije, pa im je postavio pitanje da li se može prihvatiti te da li korištenje kodicila odudara od pravnih načela. Trebacije je uvjerio Augusta u to tvrdeći da je kodicil veoma koristan i nužan građanima zbog dalekih i dugih putovanja, koja su bila česta u staro doba, pa kad netko ne može napraviti oporuku, neka bar može napraviti kodicil. Nakon toga, kada je i sam Labeon napravio kodicile, nitko više nije sumnjao da su kodicili prihvaćeni s potpunom pravnom zaštitom.“ Romac A., *Justinijan, Institucije*, Zagreb, 1994., str. 265 – 267.

⁵⁰ Romac, A., *op. cit.* u bilj. 21, str. 210.

⁵¹ Opširnije Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 11, str. 27 – 28.

zaštitu povjerbina⁵².⁵³ Od Augustova doba *fideicommissum* je postao utuživ te su se pitanja njegove provedbe rješavala u novom postupku, *cognitio extra ordinem*.⁵⁴

S obzirom da su se povjerbina nesporno izigravala pravila o pasivnoj testamentifikaciji, uvedena pravna zaštita nameće pitanje o mogućnosti utuživanja povjerbine od strane honoriranog koji prema *ius civile* nije imao *testamenti factio passiva*. Među lišenima takve sposobnosti bili su peregrini, *Latini iuniani* te neodređene osobe (*personae incertae*). Također, zabrana stjecanja nasljedstva i legata za neženje (*caelebes*) bila je propisana Augustovim *lex Iulia de maritandis ordinibus*, a ograničenja je sadržavao i *lex Papia Poppaea* koji je oženjenima bez djece (*orbi*) dopuštao stjecanje samo polovine od onog što im je bilo ostavljeno na ime nasljedstva ili legata. Argumenti za mogućnost ostvarenja pravne zaštite i uopće za posjedovanje sposobnosti stjecanja povjerbina razlikuju se ovisno o kojoj od navedenih kategorija osoba je riječ.⁵⁵

Caelebes i *orbi* predstavljaju kategoriju osoba koje su imale *testamenti factio passiva*, no nisu mogle stjecati nasljedstvo ili legat zbog zabrane propisane posebnim zakonom (*incapaces*)⁵⁶.⁵⁷ Iako je Augustovim ženidbenim zakonima za neženje i oženjene bez djece propisana nesposobnost stjecanja nasljedstva i legata, analogni pristup u stjecanju povjerbina uslijedio je tek s donošenjem *senatus consultum Pegasianum*.⁵⁸ U prilog navedenoj tezi govori i tekst iz

⁵² Iust. Inst. 2, 23, 1: „*Sciendum itaque est omnia fideicommissa primis temporibus infirma esse, quia nemo invitus cogeatur praestare id de quo rogatus erat: quibus enim non poterant hereditates vel legata relinquere, si relinquebant, fidei committebant eorum, qui capere ex testamento poterant: et ideo fideicommissa appellata sunt, quia nullo vinculo iuris, sed tantum pudore eorum qui rogabantur continebantur. Postea primus divus Augustus semel iterumque gratia personarum motus, vel quia per ipsius salutem rogatus quis diceretur, aut ob insignem quorundam perfidiam iussit consulibus auctoritatem suam interponere, quod quia iustum videbatur et populare erat, paulatim conversum est in adsiduam iurisdictionem: tantusque favor eorum factus est, ut paulatim etiam praetor proprius crearetur, qui fideicommissis ius diceret, quem fideicommissarium appellabant.*“ (Trebalo znati da su svi fideikomisi u početku bili pravno nezaštićeni jer nitko nije mogao biti prisiljen da ispuni ono za što ga je ostavilac molio. Osobama koje nisu mogle dobiti nasljedstvo ili legate ostavljano je to na taj način da je dano na poštenje onima koji su mogli steći na temelju testamenta a nazivalo se fideikomisom, jer to nije bilo osigurano nikakvim pravim sredstvom, nego je jedino zavisilo od poštenja onih koji su bili zamoljeni. Kasnije je prvi božanski August jednom, a zatim i više puta, potaknut brigom za pojedine osobe ili zato što je netko tvrdio da je zamoljen da nešto učini za njegovo zdravlje, ili zbog velikog nepoštenja koje su neki pokazivali, naredio konzulima da daju svoje odobrenje. Budući da je to izgledalo pravično i općenito prihvaćano, to je pomalo postalo uobičajeni oblik pravosudne djelatnosti, a dobilo je i takvo priznanje da je postepeno ustanovljena funkcija posebnog pretora koji je odlučivao kod fideikomisa, nazvana pretor fideicommissarius.“). Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 8, str. 525 – 527.

⁵³ Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 11, str. 30.

⁵⁴ Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 1, str. 444.

⁵⁵ Opširnije Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 11, str. 31 – 40.

⁵⁶ Takvi *incapaces* mogli su biti imenovani nasljednicima, no nasljedstvo nisu mogli stjecati. Ukoliko u roku od 100 dana nakon delacije nisu otklonili razlog svoje nesposobnosti, ostavina odnosno legat postali bi ošasni (*caduca*) te bi pripali ili ostalim sunasljednicima kod kojih nije bilo smetnji ili fisku. Vidi Romac A., *op. cit.* u bilj. 21, str. 141.

⁵⁷ Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 1, str. 406.

⁵⁸ Prema Johnstonu, ranije postojanje dužnosti analogne primjene pravnih pravila gotovo je nezamislivo s obzirom da se zakoni u Augustovo doba nisu široko tumačili te da su se pravnici strogo držali slova zakona. Također, u prilog nepostojanja ekstenzivne primjene pravnih pravila o legatima na povjerbine i postojanja različitog pristupa

Gajevih Institucija:

Gai. Inst. 2, 286-286a: „286. *Caelebes quoque, qui per legem Iuliam hereditates legataque capere prohibentur, olim fideicommissa videbantur capere posse. 286a. Item orbi, qui per legem Papiam dimidias partes hereditatum legatorumque perdunt, olim solida fideicommissa videbantur capere posse. Sed postea senatusconsulto Pegasiano proinde fideicommissa quoque ac legata hereditatesque capere posse prohibiti sunt; eaque translata sunt ad eos, qui in eo testamento liberos habent, aut si nullus liberos habebit, ad populum, sicut iuris est in legatis et in hereditatibus, quae eadem aut simili ex causa caduca fiunt.*“⁵⁹

Prema Gajevom izlaganju, neženje i oženjeni bez djece u ranije doba mogli su primati *fideicommissum* bez ikakvih ograničenja. Donošenjem Pegazijanove senatske odluke zabrana stjecanja proširena je s nasljedstva i legata na povjerbine. *Senatus consultum Pegasianum* propisao je da dio ostavine namijenjen osobi bez djece prelazi na osobu koja je spomenuta u oporuci i koja ima djecu. Supsidijarno, ako takva osoba nije postojala, namijenjeni dio ostavine pripao bi državi. Navedeno pravilo je, izgleda, u praksi prošireno i na *caelebes*.⁶⁰

Različito od *caelebes* i *orbi*, peregrini i *personae incertae* su kategorije osoba izložene potpunoj normativnoj marginalizaciji. Peregrini, naime, nisu izrijekom bili lišeni pasivne testamentifikacije, već je njihova nesposobnost uzrokovana granicama primjene civilnog prava. *Ius civile* se primjenjivalo isključivo na rimske građane, pa su samim time samo oni mogli koristiti institute tog prava kao što su nasljeđivanje i legiranje. Slično je bilo i s *personae incertae*⁶¹, koje rimsko klasično pravo uopće nije uzimalo u obzir pri pitanjima imenovanja nasljednika i stjecanja legata. No, upravo nepostojanje zakona koji bi isključivao pasivnu testamentifikaciju tih dviju kategorija (peregrini, *personae incertae*) daje naslutiti kako ih nije

tim institutima govori i činjenica da se *lex Falcidia* nikada nije primjenjivala na *fideicommissum*, već je *quartam falcidiam* tek sa *senatus consultum Pegasianum* protegnuta na povjerbine. Opširnije Johnston D., *op. cit.* u bilj. 11, str. 32 – 34.

⁵⁹ Gai. Inst. 2, 286-286a: „286. Neženje, kojima Julijev zakon zabranjuje da primaju nasljeđe i legate, nekada su, izgleda, mogli prihvatiti fideikomise. 286a. Isto tako, osobe bez djece, koja po Papijevom zakonu, zato što nisu imali djece, gube polovinu ostavštine i legata, ranije su izgleda mogli primiti fideikomise u cijelosti. Ali kasnije je donijet SC *Pegasianum* koji im je zabranio primanje fideikomisa kao i nasljeđa ili legata; ovi prelaze na osobe spomenute u oporuci koja imaju djecu, a ako nitko nema djecu, na državu, pravilo koje se primjenjuje i na legate i nasljeđa, koji iz ovog ili sličnog razloga postanu kadukarni.“ Prijevod na temelju srpskog prijeвода u: Stanojević, O., *op. cit.* u bilj. 22, str. 169.

⁶⁰ Vidi Aličić, S., *SC Pegasianum*, Acta Illyrica, br. 1, 2017., str. 121.

⁶¹ Neodređena osoba (*persona incerta*) je ona koja se unaprijed nije mogla izvjesno i potpuno odrediti. Opširnije Romac A., *op. cit.* u bilj. 21, str. 250; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 1, str. 406.

bilo nužno isključiti niti iz primjene novih pravnih instituta koji su se, baš kao i *fideicommissum*, razvili izvan postojećeg pravnog sustava.⁶² Navedena presumpcija odgovara Gajevim riječima prema kojima su peregrini i *personae incertae* mogli stjecati povjerbine do donošenja Hadrijanove senatske odluke, kojom su potom takve povjerbine konačno zabranjene:

Gai. Inst. 2, 287: „*Item olim incertae personae vel postumo alieno per fideicommissum relinqui poterat, quamvis neque heres institui neque legari ei posset; sed senatusconsulto, quod auctore divo Hadriano factum est, idem in fideicommissis quod in legatis hereditatibusque constitutum est.*“⁶³

Iz teksta Gajevih Institucija može se zaključiti da je postojalo više razdoblja glede mogućnosti stjecanja povjerbine od strane svih navedenih kategorija osoba⁶⁴, međutim to ne znači da su, iako ovlašteni na stjecanje, u svakom pojedinom slučaju mogli uspješno ostvariti pravnu zaštitu. Johnston smatra da drugačiji zaključak od navedenog, ne samo da bi bio paradoksalan već i suprotan diskrecijskoj prirodi sudbenosti konzula.⁶⁵

2.1.3. Stapanje legata i povjerbine u jedinstveni tip zapisa

Tijekom principata i u dominatu došlo je do ublažavanja strogosti pri određivanju legata i istovremenog jačanja formalnih zahtjeva za dotad neformalne povjerbine, zbog čega su razlike između legata i povjerbine postupno nestajale.⁶⁶

Kako je povjerbina, uobičajeno određivana kodiciplom, od Augusta postala pravno zaštićeni institut, to je dovelo do smanjenja formalnosti koje su se tražile za ostavljanje legata.⁶⁷ Sada je i legat mogao biti određen kodiciplom, ali samo ako je bio potvrđen oporukom.⁶⁸ Također, sličnost njihova sadržaja rezultirala je primjenom zakonskih ograničenja legata na povjerbine. Naime, obje ustanove pružale su široku slobodu raspolaganja imovinom za slučaj smrti koju je rimsko zakonodavstvo, radi zaštite interesa nasljednika, bilo primorano ograničiti. Ograničenje

⁶² Opširnije Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 11, str. 31 – 32.

⁶³ Gai. Inst. 2, 287: „Nekada se, također, u korist neodređenog lica (*personae incertae*) ili posmrčeta mogao ostaviti fideikomis, iako se nisu mogli postaviti za nasljednika ili legatara, ali je donjeta senatska odluka na prijedlog Hadrijana po kojoj se isto pravilo primjenjuje i na fideikomise kao i na legate i nasljednike.“ Prijevod na temelju srpskog prijevoda u: Stanojević, O., *op. cit.* u bilj. 22, str. 169. Gajev tekst o ovlasti peregrina da stječu povjerbine vidi u bilj. 41.

⁶⁴ Opširnije o tome vidi Aličić, S., *op. cit.* u bilj. 60, str. 119 – 122; Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 11, str. 35 – 40.

⁶⁵ Johnston D., *op. cit.* u bilj. 11, str. 41.

⁶⁶ Romac, A., *op. cit.* u bilj. 21, str. 118.

⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁸ *Ibid.*, str. 176.

je uspješno učinjeno s *lex Falcidia* koja se prvotno odnosila samo na legatate nametnute oporučnim nasljednicima, no kasnije je *senatus consultum Pegasianum* protegnuo učinak zakona i na povjerbine^{69,70}

Sve razlike između legata i povjerbina ukinuo je Justinijan⁷¹, što je vidljivo i u interpoliranom Ulpijanovom tekstu u Digestama, D. 30, 1 (*Ulpianus libro sexsagesimo septimo ad edictum*): „*Per omnia exaequata sunt legata fideicommissis.*“⁷² Justinijanovo je zakonodavstvo naime stvorilo jedinstveni oblik zapisa s prevladavajućim karakteristikama povjerbine. Načela legata primjenjivala su se na povjerbine, ali i obratno, načela povjerbine vrijedila su za legatate. Ukoliko su načela međusobno kolidirala, prednost u primjeni imala su načela povjerbine. Sada je jedinstveni tip zapisa mogao biti, ovisno o sadržaju, zaštićen s *actio in rem* ili *actio in personam*. Temeljem legata i povjerbine nastao bi protiv nasljednika obvezni zahtjev (*actio in personam*), no ako je predmet zapisa bila stvar koja se u času delacije nalazila u ostaviteljevom vlasništvu nastao bi u korist zapisovnika stvarnopravni zahtjev (*actio in rem*).⁷³

2.2. Pojam povjerbine

Fideicommissum (povjerbina, fideikomis) je neformalni zapis kojim ostavitelj u obliku molbe, odnosno preporuke upućuje osobu koja je štogod primila iz ostavine (*fiduciarius*) da izvrši određenu imovinsku namjenu u korist trećeg (*fideicommissarius*)^{74,75} Sve do uvođenja pravne zaštite pod Augustom ostavitelj je izvršenje povjerbine povjeravao (*commissum*) fiducijaru na poštenje (*fides*), temeljem čega ustanova nosi naziv *fideicommissum*.⁷⁶

U carsko doba *fideicommissum* više nije predstavljao puku moralnu obvezu, već se razvio u pravni institut te je postao značajna alternativa legatima.⁷⁷ Usporedni razvoj i praktična primjena legata i povjerbina najbolji su pokazatelj proturječnosti između osobne slobode i društvene odgovornosti kao glavne karakteristike rimskog nasljednog prava. Obje vrste zapisa

⁶⁹ Opširnije *infra*, Pravno uređenje – od potpune slobode do ograničenja, str. 26 – 32.

⁷⁰ Romac, A., *op. cit.* u bilj. 21, str. 177. Vidi i Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 1, str. 424.

⁷¹ Konstitucijom iz 531. god. ukinuta je svaka razlika između dotadašnjih dvaju oblika zapisa. Usp. Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 538.

⁷² D. 30,1: „Legati su u svemu izjednačeni s fideikomisima.“ Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 8, str. 527.

⁷³ Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 1, str. 424. Slično Johnston, D., *Succession*, u: Johnston, D. (ur.), *The Cambridge companion to Roman law*, Cambridge, 2015., str. 208 – 209.

⁷⁴ Ulp. Reg. 25, 1: „*Fideicommissum est, quod non civilibus verbis, sed precative relinquitur, nec ex rigore iuris civilis proficiscitur sed ex voluntate datur relinquentis.*“ (Fideikomis je ono što se ostavlja sukcesoru, ne u obliku koji propisuje civilno pravo, nego u molbenom obliku, pa on ne nastaje na temelju strogih odredaba civilnog prava, nego po volji ostavioca.). Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 8, str. 525.

⁷⁵ Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 1, str. 423.

⁷⁶ Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 11, str. 9.

⁷⁷ Johnston D., *op. cit.* u bilj. 73, str. 206.

bile su korak prema većoj slobodi i fleksibilnosti ostavitelja u raspolaganju svojom imovinom za slučaj smrti⁷⁸, no ipak, u klasično doba postojale su znatne razlike između tih ustanova. Potrebu njihova međusobnog razlikovanja uočio je i Gaj u Institucijama:

Gai. Inst. 2, 268: „*Multum autem differunt ea, quae per fideicommissum relincuntur, ab his quae directo iure legantur.*“⁷⁹

Prema klasičnom pravu dvije ustanove razlikuju se po formi, učinku i ostalim pretpostavkama valjanosti.⁸⁰ Temeljna odrednica njihova raspoznavanja, kako iznosi i Ulpijan u Regulama (Ulp. Reg. 24, 1)⁸¹, bio je formalizam.⁸² Naime, legat se morao odrediti propisanim riječima, inače nije bio valjan.⁸³ *Fideicommissum*, pak, nije morao biti naložen strogo određenim formulama i imperativnim riječima, već bilo kakvim neformalnim riječima u obliku molbe⁸⁴.⁸⁵ Nadalje, povjerbina je mogla biti određena ne samo u oporuci, nego i izvan nje, u tzv. intestatnim kodicilima ili pak usmeno.⁸⁶ Iako je u doba principata, kao što je već ranije rečeno, *legatum* mogao biti naložen u kodicilu, različito od povjerbine legiranje je bilo moguće isključivo temeljem potvrđenih kodicila (*codicilli testamentarii*)⁸⁷.⁸⁸ Prema klasičnom pravu legati su se mogli narediti samo na latinskom, dok je određivanje povjerbina bilo moguće na bilo kojem

⁷⁸ Frier, B. W.; McGinn, T., *op. cit.* u bilj. 7, str. 386; Opširnije Buckland, W. W.; McNair, A. D., *Roman Law and Common Law: a comparison in outline, second edition* rev. by Lawson, F. H., Cambridge, 2008., str. 167 – 168.

⁷⁹ Gai, Inst. 2, 268: „Velika je razlika između ostavljanja putem fideikomisa i neposrednog legiranja.“ Prijevod prema: Stanojević, O., *op. cit.* u bilj. 22, str. 165.

⁸⁰ Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 1, str. 424.

⁸¹ Ulp. Reg. 24, 1: „*Legatum est, quod legis modo, id est impertitue, testamento relinquitur. Nam ea, quae precatiuo modo relinquuntur, fideicommissa uocantur.*“ (Legat je ono, što se na način kako to čini zakon, to jest u zapovjednom obliku, ostavlja oporukom. Ono pak što se u molbenom obliku ostavlja naziva se fideikomis.). Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 35, str. 73.

⁸² Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 537.

⁸³ *Ibid.*, str. 525.

⁸⁴ Ulp. Reg. 25, 2-3: „2. *Verba fideicommissorum in usu fere haec sunt: FIDEICOMMITTO, PETO, VOLO, DARI et similia. 3. Etiam nutu relinquere fideicommissum in usu receptum est.*“ (2. Riječi fideikomisa koje se obično upotrebljavaju jesu slijedeće: POVJERAVAM TVOJEM POŠTENJU, TRAŽIM, ŽELIM DATI i tome slično. 3. Prihvaćeno je u praksi da se fideikomis može ostaviti i znakovima.). Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 35, str. 79.

⁸⁵ Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 1, str. 424.

⁸⁶ Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 533.

⁸⁷ O ostavljanju zapisa u kodicilu Gaj je u Institucijama zapisao, Gai, Inst. 2, 270a: „*Item legatum codicillis relictum non aliter valet, quam si a testatore confirmati fuerint, id est nisi in testamento caverit testator, ut quidquid in codicillis scripserit, id ratum sit; fideicommissum vero etiam non confirmatis codicillis relinqui potest.*“ (Također, legat ostavljen u kodicilu vrijedi samo ako ga je ostavitelj potvrdio, odnosno samo ako je u oporuci ostavitelj odredio da je važeće ono što je napisao u kodicilu. A fideikomis se može ostaviti i u nepotvrđenim kodicilima.). Prijevod na temelju srpskog prijevoda u: Stanojević, O., *op. cit.* u bilj. 22, str. 165 – 167.

⁸⁸ Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 525.

jeziku^{89, 90}

Osim u osobi korisnika (legatara odnosno fideikomisara)⁹¹, distinkcija zapisa postojala je glede subjekata koji su njima mogli biti opterećeni. Tko je mogao biti opterećen povjerbom dade se zaključiti iz Gajevih riječi:

Gai, Inst. 2, 261 „*Item potest non solum propria testatoris res per fideicommissum relinqui, sed etiam heredis aut legatarii aut cuiuslibet alterius: itaque et legatarius non solum de ea re rogari potest, ut eam alicui restituat, quae ei legata sit, sed etiam de alia, sive ipsius legatarii sive aliena sit. Hoc solum observandum est, ne plus quisquam rogetur aliis restituere, quam ipse ex testamento ceperit; nam quod amplius est, inutiliter relinquitur.*“⁹²

Povjerbina se mogla nalagati ne samo oporučnom nasljedniku, nego i intestatnom nasljedniku, legataru i fideikomisar, odnosno svakoj osobi koja je štogod primila iz ostavine.⁹³ Osim toga, kako slijedi iz citiranog teksta, od osobe opterećene povjerbom (*fiduciarius*) mogla se zahtijevati predaja ostaviteljeve stvari, njegove vlastite (fiducijarove) ili tuđe stvari. Pri tome, obveza fiducijara na ustup koristi bila je kvantitativno ograničena na korist koju je *fiduciarius* stekao od ostavitelja, a svako raspolaganje ostavitelja izvan te granice bilo je ništavo.

Određivanjem povjerbine nastajao je pomalo zamršen odnos između subjekata. Naime, neposredni pravni odnos između ostavitelja i fideikomisara nije postojao, već je *fideicommissarius* namijenjenu mu korist stjecao posredno od fiducijara. Pravni temelj fideikomisareva stjecanja imovinske namjene bio je *fideicommissum*, dok je fiducijar stjecao korist kao legatar ili nasljednik^{94, 95}. Takva konstrukcija odnosa imala je određene posljedice na izvršavanje povjerbina. Ukoliko je izvršenje povjerbine postalo nemoguće, primjerice iz razloga što je *fideicommissarius* umro prije ispunjenja uvjeta, *fiduciarius* je bio ovlašten

⁸⁹ Gai, Inst. 2, 281: „*Item legata Graeca scripta non valent; fideicommissa vero valent.*“ (Legati pisani na grčkom ne važe, a fideikomisi važe.). Prijevod prema: Stanojević, O., *op. cit.* u bilj. 22, str. 169.

⁹⁰ Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 533.

⁹¹ Vidi *supra*, Pojava povjerbine, str. 6 – 12.

⁹² Gai, Inst. 2, 261: „Fideikomisom se može ostaviti ne samo stvar koja je pripadala ostaviocu nego i nasljednikova, legatареva ili bilo čija druga. Stoga se legataru može uputiti molba da nekome preda, ne samo stvar koja mu je ostavljena kao legat nego i neku drugu stvar, bilo da je ona legatареva, bilo nekog drugog (tuđa). Ovdje treba samo voditi računa o tome da se nekoga ne moli da drugima preda više nego što je on sam na temelju testamenta dobio, jer je ostavljanje više od toga ništavo.“ Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 8, str. 523.

⁹³ Vidi Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 534.

⁹⁴ O fiducijarovom stjecanju koristi opširnije Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 11, str. 15 – 16.

⁹⁵ *Ibid.*, str. 18.

zadržati korist namijenjenu umrlom fideikomisararu te je nije bio dužan vratiti ostaviteljevima nasljednicima.⁹⁶

Druga implikacija vezana je uz prihvata nasljedstva i legata od strane fiducijara, kao nužne pretpostavke izvršnosti povjerbine.⁹⁷ Naime, ako bi prihvata izostao došlo bi do gašenja povjerbine.⁹⁸ Slijedom navedenog, da bi se osiguralo ispunjenje povjerbine, bilo je potrebno doskočiti problemu odbijanja prihvata ostavine zbog beznačajne koristi koja bi nasljedniku eventualno pripala nakon prijenosa ostavine trećoj osobi na ime povjerbine.⁹⁹ Problem je reguliran donošenjem *senatus consultum Trebellianum* te *senatus consultum Pegasianum*¹⁰⁰, a jedna od inovacija donesenih senatskim odlukama bila je i mogućnost prisilnog prihvata nasljedstva¹⁰¹:

Paul. Sent. 4, 4, 2-4: „2. *Heres per magistratus municipales ex auctoritate praesidis fideicommissario postulante hereditatem adire et restituere compellitur. 3. Fideicommissarius si adfirmet heredem nolle adire hereditatem, absente eo interponi decretum et in possessionem mitti iure desiderat. 4. Suspectam hereditatem adire compulsus omnia ex Trebelliano restituit.*“¹⁰²

Razlika između legata i povjerbine postojala je i s procesnopravnog aspekta. Pitanja legata rješavala su se u formularnom postupku, dok su se sporovi o povjerbina rješavali u kognicijskom postupku (*extraordinaria cognitio*)¹⁰³, koji je u usporedbi s legatima i njihovom

⁹⁶ *Ibid.*, str. 18 – 19.

⁹⁷ Paul. Sent. 4, 1, 14: „*Here ante aditam hereditatem, legatarius antequam legatum accipiat, fideicommissum praestare non possunt.*“ (Nasljednik prije prihvata ostavine, a legatar prije nego što mu bude uručen legat, ne mogu davati (ispunjavati) fideikomis.). Prijevod prema: Romac, A., *Paulo, Sentencije*, Zagreb, 1989., str. 155.

⁹⁸ Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 11, str. 19.

⁹⁹ Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 535.

¹⁰⁰ Vidi više *infra*, str. 28 – 32.

¹⁰¹ Opširnije Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 11, str. 19 – 20.

¹⁰² Paul. Sent. 4, 4, 2-4: „2. Nasljednik može biti prinuđen od strane municipalnih magistrata, na temelju ovlaštenja upravitelja provincije, da na zahtjev fideikomisara prihvati ostavinu i ustupi je. 3. Kada fideikomisar tvrdi da nasljednik neće prihvatiti ostavinu, može se u njegovoj odsutnosti donijeti odluka (dekret) i fideikomisar pravovaljano dodijeliti posjed ostavine. 4. Tko je bio prinuđen da prihvati sumnjivu (prezaduženu) ostavinu, može je po osnovi senatske odluke Trebelijanove u cjelini ustupiti (fideikomisararu).“ Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 97, str. 157 – 159.

¹⁰³ Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 537. Opširnije o procesnopravnom aspektu povjerbina Růfner, T., *Imperial Cognitio Process*, u: Du Plessiss, P.; Ando, C.; Tuori, K. (ur.), *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, Oxford, 2016., str. 257 – 269.

procesnopravnom zaštitom omogućavao djelotvornije posljedice¹⁰⁴.¹⁰⁵ Međutim, kako je od 3. st. n. e. kognicijski proces u potpunosti istisnuo formularni postupak iz upotrebe, procesnopravno razlikovanje između legata i povjerbine je otpalo.¹⁰⁶

Izloženo istodobno egzistiranje legata i povjerbine svoj uzrok pronalazi u tendenciji davanja veće slobode naspram dotadašnjeg strogog formalizma.¹⁰⁷ Da bi zaobišli formalnosti i ograničenja legata, ustanove koja se tradicionalno koristila za prijenos imovinskih namjena nakon smrti, rimski građani počeli su primjenjivati *fideicommissum*.¹⁰⁸ Upotreba povjerbine, osim što je dovela do nastanka novog pravnog sredstva, ukazala je na potrebu novog pristupa pravnom tumačenju i popunjavanju pravnih praznina, slijedom čega je *fideicommissum* postao institut od krucijalnog utjecaja na izmjene i razvoj rimskog nasljednog prava.¹⁰⁹

2.3. Predmet povjerbine

Iako je prvotna svrha povjerbina bila prijenos određene stvari na treću osobu, fleksibilnost ustanove je s vremenom omogućila širu upotrebu.¹¹⁰ Pored izručenja pojedinačnih stvari (*fideicommissum singulare*, obični ili pojedinačni fideikomis)¹¹¹, predmetom fideikomisa moglo je biti ustupanje cijelog ili dijela nasljedstva (*fideicommissum universale*, *fideicommissum hereditatis*)¹¹² ili čak oslobođenje robova (*manumissio testamento*

¹⁰⁴ Gai. Inst. 2, 280: „*Item fideicommissorum usurae et fructus debentur, si modo moram solutionis fecerit qui fideicommissum debebit; legatorum vero usurae non debentur; idque rescripto divi Hadriani significatur. Scio tamen Iuliano placuisse, in eo legato quod sinendi modo relinquitur idem iuris esse quod in fideicommissis; quam sententiam et his temporibus magis optinere video.*“ (Razlika je i što se kod fideikomisa duguju kamate i plodovi ako je onaj koji duguje fideikomis u zakašnjenju, a iz legata se kamate ne duguju – takav je smisao reskripta božanskog Hadrijana. Znam ipak za mišljenje Julijana da se na legat *sinendi modo* primjenjuju ista pravila kao i na fideikomise, i to mišljenje vidim da i danas prevladava.). Prijevod na temelju srpskog prijevoda u: Stanojević, O., *op. cit.* u bilj. 22, str. 167 – 169.

¹⁰⁵ Vidi Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 534.

¹⁰⁶ Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 1, str. 428. Vidi i *ibid.*, str. 537.

¹⁰⁷ Poblize o tome Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 11, str. 3 – 5.

¹⁰⁸ Růfner, T., *op. cit.* u bilj. 103, str. 258.

¹⁰⁹ Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 11, str. 2.

¹¹⁰ Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 73, str. 207.

¹¹¹ Ulp. Reg. 25, 5: „*Res per fideicommissum relinqui possunt, quae etiam per damnationem legari possunt.*“ (Fideikomisom se mogu ostavljati sve stvari koje se mogu dati u obliku damnacionog legata.). Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 35, str. 79.

¹¹² Gai. Inst. 2, 250: „*Cum igitur scripserimus L. Titius heres esto, possumus adicere rogo te L. Titi petoque a te, cum primum possis hereditatem meam adire, C. Seio reddas restituas. Possumus autem et de parte restituenda rogare; et liberum est vel sub condicione vel pure relinquere fideicommissa, vel ex die certa.*“ (Stoga, kada smo napisali: „Lucije Ticije neka bude nasljednik“, možemo dodati: „Molim te, Lucije Ticije, i zahtjevam od tebe, čim primiš nasljeđe, da ga predaš i preneseš na Gaja Seja.“ Možemo naložiti da se samo dio ostavštine preda, a dopušteno je ostaviti fideikomis bilo pod uvjetom, bilo bez njega, bilo sa odgovornim rokom.“). Prijevod na temelju srpskog prijevoda u: Stanojević, O., *op. cit.* u bilj. 22, str. 159. Vidi Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 73, str. 207.

fideicommissaria)¹¹³.¹¹⁴ Osim toga, iz fideikomisarne supstitucije razvila se obiteljska povjerbina (*fideicommissum familiae relictum*) čija je svrha bila očuvanje imovine unutar obitelji.¹¹⁵

2.3.1. *Opća povjerbina (fideicommissum universale, fideicommissum hereditatis)*

Povjerbina kojom je ostavitelj nalagao nasljedniku, bilo oporučnom bilo intestatnom, da čitavu ostavinu ili njezin dio izruči trećoj osobi nazivala se *fideicommissum universale*. Općom povjerbicom mogao je biti opterećen i sam fideikomisar koji je stekao čitavo ili dio nasljedstva na ime univerzalnog fideikomisa. Prema svom sadržaju ovaj oblik povjerbine predstavljao je prikriveni put postavljanja trećeg (*fideicommissarius*) stvarnim nasljednikom ostavitelja.¹¹⁶

U slučaju *fideicommissum universale* nasljednik je izvršavajući ulogu fiducijara prenosio stvari iz ostavine na fideikomisara kao singularnog sukcesora, dok je istovremeno odgovornost za ostavinske dugove i dalje ostajala na fiducijaru kao civilnom nasljedniku.¹¹⁷ Jedinu i krhku sigurnost glede ostavinskih dugova i tražbina pružala je mogućnost sklapanje stipulacije¹¹⁸

¹¹³ Gai. Inst. 2, 263-267: „263. *Libertas quoque servo per fideicommissum dari potest, ut vel heres rogetur manumittere vel legatarius.* 264. *Nec interest, utrum de suo proprio servo testator roget, an de eo qui ipsius heredis aut legatarii vel etiam extranei sit.* 265. *Itaque et alienus servus redimi et manumitti debet. Quodsi dominus eum non vendat, sane extinguitur fideicommissaria libertas, quia hoc casu pretii computatio nulla intervenit.* 266. *Qui autem ex fideicommissa manumittitur, non testatoris fit libertus, etiamsi testatoris servus fuerit, sed eius qui manumittit.* 267. *At qui directo testamento liber esse iubetur, velut hoc modo Stihus servus meus liber esto, vel hoc Stihum servum meum liberum esse iubeo, is ipsius testatoris fit libertus. Nec alius ullus directo ex testamento libertatem habere potest, quam qui utroque tempore testatoris ex iure Quiritium fuerit, et quo faceret testamentum et quo moreretur.“* (263. Fideikomisom se može darovati i sloboda robu tako da je nasljednik ili legatar obavezan da oslobodi. 264. Ne radi se razlika između slučajeva u kojima se zahtijeva sloboda za vlastitog roba, onog koji pripada samom nasljedniku, legataru ili čak nekoj drugoj osobi. 265. Tada tuđeg roba mora pribaviti i osloboditi. Ako ga gospodar neće prodati, jasno je da se gasi pravo na slobodu iz fideikomisa, jer se u ovom slučaju ne može primijeniti pravilo o procjenjivanju vrijednosti. 266. Ako se na osnovu fideikomisa oslobodi, ne postaje oslobođenik ostavitelja, čak i kada je bio njegov rob, već onog koji ga je oslobodio. 267. Ako je neposredno oporukom naređeno oslobađanje, npr. ovako: „Neka Stih, moj rob, bude slobodan“ ili: „Naređujem da moj rob Stih bude slobodan“, ovaj postaje oslobođenik samog ostavitelja. Neposredno oporukom može se osloboditi samo rob koji je po kviritskom pravu pripadao ostavitelju i kada je ostavitelj napravio oporuku i kada je preminuo.“). Prijevod: *Ibid.*, str. 165.

Manumissio testamento fideicommissaria vrsta je povjerbine, razvijena u carsko doba, kojom je ostavitelj u oporuci neformalno molio nasljednika ili legatara da oslobodi namijenjenog mu roba. Rob bi tako, s osnove oporuke, postao slobodan tek izvršenjem akta manumisije te bi mu *manumissor* bio patron. Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 1, str. 106. Vidi i Jakab, E., *Inheritance*, u: Du Plessis, P.; Ando, C.; Tuori, K., *op. cit.* u bilj. 103, str. 504.

¹¹⁴ Opširnije Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 11, str. 9 – 10; Horvat, M.; Petrak, M., *Rimsko pravo*, XVII. Izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb, 2022., str. 386.

¹¹⁵ Vidi Du Plessis, P., *Borkowski's Textbook on Roman Law*, Oxford, 2010., str. 241 – 242.

¹¹⁶ Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 535.

¹¹⁷ *Ibid.*

¹¹⁸ *Stipulatio* je formalistički, jednostrano obvezujući ugovor koji se sklapao svečanim pitanjem budućeg vjerovnika i neposrednim odgovorom budućeg dužnika. Sama stipulacija nije ukazivala na pravni razlog njezina sklapanja, pa je i iz nje proizlazila i apstraktna obveza. O stipulacijama vidi više u Romac, A., *op. cit.* u bilj. 21, str. 324 – 325.

kojom se fideikomisar obvezivao na stupanje u parnice o ostavinskim dugovima, a fiducijar na ustupanje tužbi iz ostavinskih tražbina.¹¹⁹ Ukoliko fideikomisar ne bi ispoštovao ono na što se obvezao stipulacijom, fiducijar je kao nasljednik po civilnom pravu bio primoran podmiriti ostavinske dugove iz vlastite imovine.¹²⁰

U takvim okolnostima bio je smanjen interes za prihvatanje nasljedstva, zbog čega su poduzeti koraci prema prijenosu odgovornosti za ostavinske dugove na fideikomisara.¹²¹ Konačno, Jusinijanovim pravom je određeno da u slučaju opće povjerbine fideikomisar stječe položaj univerzalnog sukcesora.¹²²

2.3.2. Povjerbena zamjena (*substitutio fideicommissaria*) i obiteljska povjerbina (*fideicommissum familiae relictum*)

Okolnost da je *fideicommissum* mogao teretiti svakog tko je stekao nešto iz ostavine pružala je mogućnost za širu upotrebu zamjena (*substitutiones*) nego li kod nasljedstva i legata.¹²³ Kod povjerbine, osim određivanja zamjene za slučaj da prvoimenovani fideikomisar ne stekne *fideicommissum* (obična zamjena, *substitutio vulgaris*), bilo je moguće prvoimenovanom fideikomisaru koji je stekao *fideicommissum* odrediti daljnjeg fideikomisara. Naime, fiducijar bi prenio povjebinu na prvoimenovanog fideikomisara, koji bi po proteku stanovitog vremena ili po ispunjenju uvjeta (u pravilu nakon svoje smrti) prenio drugoimenovanom, ovaj trećeimenovanom i tako u nedogled. Takva zamjena nosila je naziv povjerbena zamjena (*substitutio fideicommissaria*).¹²⁴

¹¹⁹ Gai. Inst. 2, 252: „*Olim autem nec heredis loco erat nec legatarii, sed potius emptoris. Tunc enim in usu erat ei cui restituebatur hereditas, nummo uno eam hereditatem dicis causa venire; et quae stipulationes inter venditorem hereditatis et emptorem interponi solent, eadem interponebantur inter heredem et eum cui restituebatur hereditas, id est hoc modo: heres quidem stipulabatur ab eo cui restituebatur hereditas, ut quidquid hereditario nomine condemnatus solvisset, sive quid alias bona fide dedisset, eo nomine indemnis esset, et omnino si quis cum eo hereditario nomine ageret, ut recte defenderetur; ille vero qui recipiebat hereditatem invicem stipulabatur, ut si quid ex hereditate ad heredem pervenisset, id sibi restitueretur, ut etiam pateretur eum hereditarias actiones procuratorio aut cognitorio nomine exequi.*“ (Nekada ne nije smatrao ni za nasljednika niti za legatara, već prije za kupca. Tada je bio običaj da onome, kome se predaje ostavina, forme radi proda nasljedstvo za jedan novčić, a stipulacije koje su obično ugovarane između prodavatelja i kupca ostavine zaključivane su između nasljednika i osobe kojoj predaje ostavinu i to na ovaj način: nasljednika je stipulacijom obvezivao onaj kome predaju ostavinu da mu isplati naknadu za sve što je osuđen da plati kao nasljednik ili što savjesno dao, kao i da će mu pružiti zaštitu protiv svih tužbi koje protiv njega budu podignute po osnovi nasljedstva, a onaj kome je predano nasljedstvo sa svoje strane je obvezivao nasljednika da mu preda sve što je po osnovi nasljeđivanja dobio, i još da dopusti da vodi spor povodom nasljednih tužbi kao prokurator ili kognitor.“). Prijevod na temelju srpskog prijevoda u: Stanojević, O., *op. cit.* u bilj. 22, str. 159 – 161.

¹²⁰ Vidi Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 535.

¹²¹ O *SC Trebellianum* i *SC Pegasianum* vidi *infra*, str. 28 – 32.

¹²² Horvat, M.; Petrak, M., *op. cit.* u bilj. 114, str. 387.

¹²³ Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 11, str. 76.

¹²⁴ Horvat, M.; Petrak, M., *op. cit.* u bilj. 114, str. 387.

Povjerenom zamjenom mogla se osnovati obiteljska povjebina (*fideicommissum familiae relictum*) te time osigurati da određena imovina trajno i neotuđivo ostane unutar obitelji.¹²⁵ *Fideicommissum familiae relictum* je vrsta povjebine kojom ostavitelj nalaže nasljedniku (fiducijaru) da za slučaj svoje smrti čitavu ostavinu ili njezin dio ostavi određenom članu obitelji (fideikomisar), a potom da je taj i svaki sljedeći fideikomisar za slučaj svoje smrti ima opetovano ostaviti daljnjem članu obitelji^{126, 127}.

Temeljem obiteljske povjebine član obitelji je stjecao određenu imovinu kao fideikomisar te je ujedno bio obvezan da ju kao fiducijar prenese na drugog člana obitelji. Pri tome nasljedni red za prijenos obiteljske povjebine nije nikad uspostavljen, već je ovlaštenik povjebine mogao slobodno odrediti koji član obitelji će biti daljnji fideikomisar.¹²⁸ Imatelj fideikomisa mogao je otuđiti imovinu isključivo ako bi na takvo raspolaganje pristali svi potencijalni fideikomisari, a ukoliko bi postupio protivno zabrani (samostalnog) raspolaganja *inter vivos* i *mortis causa* najbliži član obitelji bio je ovlašten, dajući jamstvo (*cautio*) da će predmet obiteljske povjebine vratiti unutar obitelji, tražiti imovinu za sebe. Pravo na zahtjev prelazilo je na idućeg najbližeg člana, ako onaj ispred njega nije htio dati *cautio*.¹²⁹

Postojanje svega nekoliko dokaza o upotrebi obiteljske povjebine u klasično doba pokazatelj je oskudne primjene instituta. Razlog skromnoj praksi, smatra se, nije indiferentnost rimskih građana prema ustanovi, već postojanje ograničenja.¹³⁰ Naime, od Hadrijana je *postumus* (posmrće) kao *persona incerta* bio lišen pasivne testamentifikacije pa tako ostavitelj nije mogao odrediti povjebinu u korist osobe rođene nakon njegove smrti. Navedeno ograničenje rezultiralo je primjenom obiteljske povjebine u svrhu obvezivanja neposrednog i u trenutku

¹²⁵ Vidi *ibid.*, str. 388.

¹²⁶ Gai. Inst. 2, 277: „*Item quamvis non possimus post mortem eius, qui nobis heres extiterit, alium in locum eius heredem instituere, tamen possumus eum rogare, ut cum morietur alii eam hereditatem totam vel ex parte restituat. Et quia post mortem quoque heredis fideicommissum dari potest, idem efficere possumus et si ita scripserimus: CUM TITUS HERES MEUS MORTUUS ERIT, VOLO HEREDITATEM MEAM AD P. MAEVIVM PERTINERE. Utroque autem modo, tam hoc quam illo, Titius heredem suum obligatum relinquit de fideicommisso restituendo.*“ (Iako nije moguće da nakon smrti osobe koja je naslijedila drugu na njezino mjesto imenujemo za nasljednika – to ipak možemo njega (nasljednika) zamoliti da drugome po svojoj smrti ostavi nasljedstvo u cjelini ili u jednom dijelu. Budući da se fideikomis može ostaviti i (tako da vrijedi) nakon smrti nasljednika, možemo to učiniti ako ovako napišemo: „Kada umre moj nasljednik Ticije, želim da moja ostavština pripadne Publiju Meviju“. I na jedan i na drugi način, to jest i onim (prvim) i ovim (drugim), Ticije obvezuje svoga nasljednika da (drugome) ustupi fideikomis.). Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 8, str. 529 – 531.

¹²⁷ Petrak, M., *Traditio iuridica. Fideicommissum*, Informator, br. 6247 od 18. siječnja 2014., str. 3.

¹²⁸ Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 11, str. 82; Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 537.

¹²⁹ Opširnije Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 11, str. 82 – 85.

¹³⁰ *Ibid.*, str. 79.

ostaviteljeve smrti živog nasljednika na prijenos imovine unutar obitelji¹³¹.¹³² Međutim, pravni pristup prema *personae incertae* tijekom vremena se promijenio, pa je u razdoblju između Gaja i Papinijana učinak obiteljske povjerbine proširen na još jednu generaciju¹³³.¹³⁴ Konačno, Justinijan je Novelom 159 ograničio određivanje obiteljskih povjerbina na četiri generacije.¹³⁵ *Fideicommissum familiae relictum* prvotno je vrijedio isključivo za agnate, kasnije i za kognate, a prema Justinijanovom pravu mogli su u slučaju pomanjkanja daljnjih srodnika (rođaka) na obiteljsku povjebinju biti pozvani i njihovi bračni drugovi (snahe i zetovi).¹³⁶ Tko je temeljem obiteljske povjerbine mogao biti obiteljski fideikomisar zavisilo je od shvaćanja pojma *familia*. Budući da je *familia* u rimskim izvorima imala dvojno značenje, „robovi“ i „obitelj“, Justinijan je upravo u kontekstu problematike obiteljskih povjerbina odredio značenje toga pojma kako slijedi¹³⁷:

C. I. 6, 38, 5, pr-3 (*Imp. Iustinianus A. Iohanni pp. (a. 532)*): „*Suggestioni Illyricianae advocacy respondentes decernimus familiae nomen talem habere vigorem: parentes et liberos omnesque propinquos et substantiam, libertos etiam et patronos nec non servos per hanc appellationem significari. Et si quis per suum elogium fideicommissum familiae suae reliquerit, nulla speciali adiectione super quibusdam certis personis facta, non solum propinquos, sed etiam his deficientibus generum et nurum. Et hos enim nobis humanum esse videtur ad fideicommissum vocari, ita videlicet, si matrimonium morte filii vel filiae fuerit dissolutum, nullo etenim modo possint gener vel nurus filiis viventibus ad tale fideicommissum vocari, cum hi procul dubio eos antecendant: et hoc videlicet gradatim fieri, ut post eos liberti veniant. Hoc eodem valente, et si quis rem*

¹³¹ D. 31, 69, 3 (*Papinianus libro nono decimo quaestionum*): „*Fratre herede instituto petit, ne domus alienaretur, sed ut in familia relinqueretur. Si non paruerit heres voluntati, sed domum alienaverit vel extero herede instituto decesserit, omnes fideicommissum petent qui in familia fuerunt. Quid ergo si non sint eiusdem gradus? Ita res temperari debet, ut proximus quisque primo loco videatur invitatus.*“ (Za nasljednika je imenovan brat uz obvezu da kuću ne smije otuđiti, nego je mora ostaviti porodici. Ako nasljednik ne poštuje volju (umrloga), nego kuću otuđi, ili umre imenujući za nasljednika stranu osobu, svi koji su pripadnici iste porodice mogu zahtijevati da se ispuni fideikomis. Postavlja se pitanje što da se radi ako svi nisu istog stupnja srodstva. Smatram da to treba tako urediti da je najbliži srodnik prvi na to ovlašten.). Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 8, str. 531.

¹³² Opširnije Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 11, str. 77 – 79.

¹³³ D. 31, 32, 6 (*Modestinus 9 regularum*): „*In fideicommisso quod familiae relinquitur hi ad petitionem eius admitti possunt qui nominati sunt, aut post omnes eos extinctos qui ex nomine defuncti fuerint eo tempore quo testator moreretur, et qui ex his primo gradu procreati sint, nisi specialiter defunctus ad ulteriores voluntatem suam extenderit.*“ (Glede obiteljskog fideikomisa sljedeći se mogu priznati kao podnositelji zahtjeva: poimence navedeni, ili nakon što su svi (od tih) preminuli, oni koji su bili pod ostaviteljevim imenom u vrijeme njegove smrti, i njihovi potomci u prvom stupnju, osim ako je ostavitelj izričito proširio svojom voljom na druge osobe.). Prijevod na temelju engleskog prijevoda u: *ibid.*, str. 80.

¹³⁴ Poblize o tome *ibid.*, str. 79 – 81. Vidi i Buckland, W. W.; McNair, A. D., *op. cit.* u bilj. 78, str. 173 – 175.

¹³⁵ Opširnije *ibid.*, str. 107 – 116.

¹³⁶ Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 537.

¹³⁷ Vidi opširnije Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 11, str. 81 – 82.

*immobilem cuidam legaverit vel fideicommissariter eamque alienari prohibuerit adiciens, ut, si hoc fideicommissarius praeterierit, familiae suae res adquiratur.*¹³⁸

Iako se obiteljske povjerbine gotovo isključivo odnose na srodnike, ostavitelj je nerijetko određivao povjerbine i u korist osoba pod njegovim imenom (npr. oslobođenici, arogirani i sl.). Naime, u okolnostima visokog mortaliteta ne samo da je bilo riskantno povjeriti kontinuitet obiteljskog imena (*nomen familiae*) rodbini u pravoj liniji, već ponekad takvi nasljednici nisu niti postojali. Slijedom navedenog, stvorila se učestala praksa prema kojoj je ostavitelj određivao povjerbine u korist oslobođenika (*libertinus*). Takve su se povjerbine, doduše, razlikovale od „klasične“ obiteljske povjerbine. Njihova svrha nije bila nasljeđivanje imovine, nego očuvanje imena i uspomene na ostavitelja ili vođenje brige o njegovoj grobnici.¹³⁹

2.4. Pravni temelj stjecanja koristi

Do pojave povjerbina je stjecanje koristi s osnove zapisa (*legata*) bilo vezano uz institut oporuke. Različito od *legata*, valjanost povjerbine mogla je imati ishodište u obje pravne osnove nasljeđivanja, intestatnom i testamentarnom nasljeđivanju¹⁴⁰.¹⁴¹

Povjerbine s pravnim temeljom u intestatnom nasljeđivanju ugrozile su dotad jasnu distinkciju između intestatnog i testamentarnog nasljeđivanja. Intestatno (zakonsko) nasljeđivanje je nasljeđivane kod kojeg su nasljednici određeni odredbama zakona, a ne slobodnim odabirom ostavitelja.¹⁴² Međutim, kod povjerbina čiji je pravni temelj intestatno nasljeđivanje prohtjevi ostavitelja nisu izostajali. Iako je ostavinu kao univerzalni sukecesor stjecao zakonski nasljednik, on je u svojstvu fiducijara bio dužan prenijeti predmet povjerbine na onog

¹³⁸ C. I. 6, 38, 5, pr-3: „Na molbu advokatskog kolegija pri prefekturi pretorija za Ilirik, određujemo da će pojam *familia* imati slijedeće značenje: pod tim nazivom se razumijevaju roditelji i djeca, svi bliži srodnici kao i imovina, zatim oslobođenici, patroni, kao i robovi. Ako netko, posebnom odredbom testamenta, ostavi svojoj porodici fideikomis ne određujući ništa izričito na koje se osobe taj fideikomis odnosi, onda tu ulaze ne samo bliži srodnici, nego ako njih nema, i zet i snaha. Smatramo, naime, da je čovječno i njih pozivati na fideikomis, razumljivo, ako je smrću sina ili kćeri brak prestao. Ne mogu se, naime, ni u kojem slučaju zet ili snaha pozivati na takav fideikomis ako su živi potomci jer oni izvan svake sumnje imaju prednost pred njima. I to treba da se vrši po stupnjevima, tako da iza njih dolaze na red oslobođenici. Dodajemo da vrijedi i odredba po kojoj, ako netko kao legat ili fideikomis ostavi nekome nepokretnu stvar i zabrani mu da je otuđuje, pa on zanemari takav fideikomis, ta se stvar ponovo vraća njegovoj familiji (porodici).“ Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 8, str. 531.

¹³⁹ Opširnije o tome Johnston, D., *op. cit.* u bilj 11, str. 88 – 107.

¹⁴⁰ Paul. Sent. 4, 1, 4: „*A surdo uel muto, siue legatum acceperit, siue heres institutus sit, uel ab intestato successerit, fideicommissum relinquitur.*“ (Gluhom i nijemom, bilo da je primio legat bilo da je (oporukom) imenovan za nasljednika ili da je postao nasljednik intestatno, može se narediti davanje fideikomisa.). Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 97, str. 153.

¹⁴¹ Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 11, str. 117.

¹⁴² *Ibid.*, str. 117 – 118.

fideikomisara kojeg je odredio ostavitelj, pa ako je korist koju je fideikomisar stekao činila pretežni dio ostavine može se zaključiti kako je stvarni nasljednik bio *fideicommissarius*, a kako je povjerbina u praktičnom smislu služila kao oporuka.^{143, 144}

U navedenim okolnostima rimski pravnici su u pogledu pitanja pravnog temelja povjerbina, kao kriterij raspoznavanja testamentarnog i intestanog nasljeđivanja primjenjivali načelo namjere ostavitelja.¹⁴⁵ Međutim, primjena navedenog načela naišla je na poteškoće u slučajevima intestanog nasljeđivanja zbog nevaljanosti ostaviteljeve oporuke.¹⁴⁶ Naime, ako je ostavitelj sastavio (nevaljanu) oporuku ne može se govoriti o postojanju njegove namjere da ga naslijede intestatni nasljednici. Kako bi se doskočilo problemu i pritom očuvalo načelo namjere ostavitelja, rimski pravnici su za valjanost povjerbina s pravnim temeljom u intestatnom nasljeđivanju zbog nevaljanosti oporuke zahtijevali postojanje kodicilarne klauzule.^{147, 148}

Zaključno, temelj stjecanja povjerbine mogla je biti oporuka, kodicil te usmena izjava^{149, 150}, a u nastavku će se detaljnije razraditi kodicil kao najčešći.

¹⁴³ Iako u teoretskom smislu nema povrede, s praktičnog aspekta moglo bi se raspravljati o povredi načela: „*nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest*“ (nitko ne može naslijediti dijelom po oporuci, a dijelom po zakonu). Opširnije Horvat, M.; Petrak, M., *op. cit.* u bilj. 114, str. 350.

¹⁴⁴ Opširnije Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 11, str. 151.

¹⁴⁵ Paul (*singulari de iure codicillorum*) D. 29, 7, 8,1: „*Sed ideo fideicommissa dari possunt ab intestato succedentibus, quoniam creditur pater familias sponte sua his relinquere legitimam hereditatem.*“ (Fideikomis može teretiti zakonske nasljednike, budući da se smatra da im je pater familias namjerno (bez oporuke) ostavio nasljedstvo). Prijevod na temelju engleskog prijevoda u: *ibid.*, str. 121.

¹⁴⁶ Paul. Sent. 4, 8, 2: „*Contra quorum testamenta rumpuntur aut inrita fiunt, ipso quidem iure testati decedunt, sed per consequentias sublato testamento intestati decedunt.*“ (Za ostavioce čije oporuke bivaju (naknadno) ukinute ili postanu nevaljane ne može se reći da po samom zakonu umiru bez oporuke, ali se zbog naknadnog prestanka (važnosti) oporuke za njih smatra kao da su umrli bez oporuke (intestatno)). Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 97, str. 163.

¹⁴⁷ Ako ostavitelj ne očituje svoju namjeru da ga zakonski nasljednici (supsidijarno) naslijede, povjerbina određena u nevaljanoj oporuci nema učinka. Paul (9 quaestionum) D. 31, 81: „*Si quis testamento facto a filiis suis quos heredes instituisset fideicommissa reliquisset non ut a legitimis heredibus sed ut a scriptis, et testamentum aliquo casu irritum factum sit, filii ab intestato venientes fideicommissa ex testamento praestare compelli non possunt.*“ (Ako je netko sastavio oporuku i postavio svoje sinove za nasljednike i pri tome ih opteretio fideikomisima ne u svojstvu zakonskih (intestatnih) nasljednika već kao nasljednike određene njegovom oporukom (oporučne nasljednike), i ako je iz nekog razloga oporuka bila nevaljana, sinovi kada polažu pravo na osnovi zakona (intestatno) ne mogu biti prisiljeni ispuniti fideikomise iz oporuke). Prijevod na temelju engleskog prijevoda u: Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 11, str. 129.

¹⁴⁸ O intestatnom nasljeđivanju kao pravnom temelju povjerbina vidi opširnije Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 11, str. 118 – 134. Vidi i Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 73, str. 208.

¹⁴⁹ Po pitanju forme povjerbine su mogle biti određene pisano i usmeno, a u određenim slučajevima mogle su biti ostavljene i znakovima. Paul. Sent. 4, 1, 6a: „*Nutu etiam relinquitur fideicommissum, dummodo is nutu relinquat, qui et loqui potest, nisi superueniens morbus ei impedimento sit.*“ (Fideikomis se može ostaviti i znakovima, ako onaj koji tako (znakovima) ostavlja može inače govoriti, ali mu to sprečava bolest koja ga je napala). Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 97, str. 153. Vidi Frier, B. W.; McGinn, T., *op. cit.* u bilj. 7, str. 406.

¹⁵⁰ Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 533.

2.4.1. *Kodicil (codicillus)*

Kodicil je pismena isprava koja je sadržavala ostaviteljevu izjavu posljednje volje, pri čemu kodicil nije mogao sadržavati određivanje nasljednika (*heredis institutio*) i iznasljeđenja (*exhereditio*). Najčešće su se kodicilima određivale povjerbine.¹⁵¹ Naime, potkraj republike razvio se običaj prema kojem se uz oporuku sastavljala dodatna isprava s odredbama koje nisu ulazile u oporuku te je uglavnom bilo riječ o određivanju povjerbina. *Codicillus* (pismo, molba) je prema svom obliku predstavljao obično privatno pismo kojim je ostavitelj svog nasljednika molio da nešto učini u korist trećih osoba. Njegovo ispunjenje je ovisilo o nasljednikovom poštenju (*fides*) sve dok August nije uveo pravnu zaštitu povjerbina sadržanih u kodicilima. Osim pojave pravne zaštite, postupno su uslijedile promjene i u formi kodicila. *Codicillus* više nije bio obično pismo, već isprava sastavljena u prisutnosti svjedoka. Priznanje kodicila postalo je neovisno o tome da li je *codicillus* potvrđen u oporuci¹⁵², a štoviše oporuka nije trebala niti postojati.¹⁵³

Slijedom navedenog, klasično pravo razlikovalo je kodicile sastavljene uz oporuke (*codicilli testamentarii*) i kodicile bez oporuke (*codicilli ab intestato*).¹⁵⁴ U potonjem slučaju kodicil je bio upućen intestatnom nasljedniku te je putem takvog kodicila ostavitelj vršio preinake u zakonskom nasljeđivanju.¹⁵⁵ Kodicili koji nisu bili potvrđeni u oporuci najprije su mogli sadržavati isključivo određenje povjerbine, a potom je u Justinijanovo doba nestala sadržajna

¹⁵¹ Vidi Horvat, M.; Petrak, M., *op. cit.* u bilj. 114, str. 368 – 369. Vidi i Romac, A., *op. cit.* u bilj. 21, str. 60.

¹⁵² Ulp. Reg. 25, 11: „*Qui testamento heres institutus est, codicillis etiam non confirmatis rogari potest, ut hereditatem totam uel ex parte alii restituat, quamvis directo heres institui ne quidem confirmatis codicillis possit.*“ (Onaj tko je oporukom postavljen za nasljednika može biti kodicilima, pa i onim koji nisu potvrđeni oporukom, zamoljen da kao fiducijar cijelu ostavinu ili njen dio ustupi nekome trećem (fideikomisar), mada taj treći ne bi mogao biti neposredno postavljen za nasljednika ni onim kodicilima koji su potvrđeni oporukom). Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 35, str. 81.

¹⁵³ Horvat, M.; Petrak, M., *op. cit.* u bilj. 114, str. 368; Vidi Romac, A., *op. cit.* u bilj. 21, str. 60.

¹⁵⁴ Iust. Inst. 2, 25, 1: „*Non tantum autem testamento facto potest quis codicillos facere, sed et intestatus quis decedens fideicommittere codicillis potest. Sed cum ante testamentum factum codicilli facti erant, Papinians ait non aliter vires habere, quam si speciali postea voluntate confirmentur. Sed divi Severus et Antoninus rescripserunt ex his codicillis qui testamentum praecedunt posse fideicommissum peti, si appareat eum, qui postea testamentum fecerat, a voluntate quam codicillis expresserat non recessisse.*“ (Ne može netko napraviti (sastaviti) samo nakon sačinjene oporuke, nego i onaj tko bi umro bez oporuke može kodicilom ostaviti fideikomis. Ali, ako je kodicil napravljen prije oporuke, onda, kako kaže Papinijan, on može steći pravnu snagu (pravovaljanost) samo ako bude potvrđen kasnijom izjavom volje (oporukom). Ipak, božanski su Sever i Antonin u reskriptu utvrdili da se po osnovi kodicila koji je prethodio oporuci može potraživati fideikomis, ukoliko se utvrdi da (ostavilac) koji je kasnije napravio oporuku nije odustao od namjere (volje) izražene u kodicilu). Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 49, str. 267.

¹⁵⁵ Horvat, M.; Petrak M., *op. cit.* u bilj. 114, str. 368 – 369.

razlika između potvrđenih i nepotvrđenih kodicila.¹⁵⁶ Ostavitelj je mogao sastaviti više kodicila¹⁵⁷, no u slučaju njihove proturječnosti raniji kodicil prestao bi vrijediti.¹⁵⁸

Codicillus i oporuka su dvije forme očitovanja posljednje volje koje je poznavalo rimsko pravo, a za valjanost obje vrste zahtijevala se aktivna testamentifikacija (*testamenti factio activa*). Između njih postojale su i bitne razlike. Glavna razlika je ona sadržajna. Naime, određivanje nasljednika (*heredis institutio*) i iznasljeđenje (*exhereditio*) je načelno moglo biti samo sadržajem oporuke.^{159, 160} Za sastavljanje kodicila nije bila propisana točno određena forma, pa je razlika postojala i glede forme kao pretpostavke valjanosti.^{161, 162}

U postklasično doba razlike u pogledu forme i ostalih pretpostavki blijede te se dvije vrste očitovanja posljednje volje međusobno približavaju. Po uzoru na oporuku, kako bi se osigurala autentičnost kodicila postavlja se zahtjev prisutnosti svjedoka.¹⁶³ Ipak, razlikovanje prema oporuci je održano s obzirom na broj traženih svjedoka. Dok je za oporuku bilo nužno posvjedočenje sedam svjedoka, u Justinijanovom pravu za valjanost kodicila zahtijevala se prisutnost petorice svjedoka.^{164, 165} Mogućnost konvalidacije naknadnim stjecanjem aktivne

¹⁵⁶ Vidi Mousourakis, G., *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*, Heidelberg, New York, Dordrecht, London, 2015., str. 153; Opširnije Du Plessis, P., *op. cit.* u bilj. 115, str. 240.

¹⁵⁷ Iust. Inst. 2, 25, 3: „*Codicillos autem etiam plures quis facere potest: et nullam sollemnitatem ordinationis desiderant.*“ (Pojedinaac može napraviti i više kodicila, a kod njihovog sastavljanja nije potrebno pridržavati se nikakvih posebnih formalnosti). Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 49, str. 267.

¹⁵⁸ Horvat, M.; Petrak, M., *op. cit.* u bilj. 114, str. 369.

¹⁵⁹ Iust. Inst. 2, 25, 2: „*Codicillis autem hereditas neque dari neque adimi potest, ne confundatur ius testamentorum et codicillorum, et ideo nec exhereditatio scribi. Directo autem hereditas codicillis neque dari neque adimi potest: nam per fideicommissum hereditas codicillis iure relinquitur. Nec condicionem heredi instituto codicillis adicere neque substituere directo potest.*“ (Ipak, kodicilom se nasljedstvo ne može ni dati ni oduzeti, kako se ne bi izmiješala pravna pravila (načela) koja važe za oporuke s onima o kodicilima – stoga se u njima ne može izvršiti (odrediti) ni iznasljeđivanje. Neposredno se, prema tome, kodicilima nasljedstvo ne može ni dati ni oduzeti, ali se fideikomisom u obliku kodicila nasljedstvo može pravovaljano ostaviti. Nasljedniku postavljenom (oporukom) se ne može isto tako neposredno kodicilom nametnuti ni uvjet, niti odrediti zamjena (supstitucija)). Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 49, str. 267.

¹⁶⁰ Iznimku čini tzv. *testamentum mysticum*, „vrsta pisane oporuke u kojoj se upućuje na drugi pisani akt, u prvom redu kodicil, u kojem je određen nasljednik, odnosno osoba kojoj se nešto ostavlja“. Vidi Horvat, M.; Petrak, M., *op. cit.* u bilj. 114, str. 362. Vidi i Romac, A. *op. cit.* u bilj. 21, str. 345.

¹⁶¹ Vidi tekst Justinijanovih Institucija u bilj. 157.

¹⁶² Horvat, M.; Petrak, M., *op. cit.* u bilj. 114, str. 369.

¹⁶³ C. Th. 4, 4, 1: „*In codicillis quod testamentum non praecedit sicut in voluntatibus testamenti septem testium vel quinque interventum non deesse oportet: sic enim fiet ut testantium successiones sine aliqua captione serventur. Si quando igitur testium numerus defecerit, instrumentum codicilli habeatur infirmum. Quod et in ceteris voluntatibus placuit observari.*“ (Kod kodicila kojima nije prethodila oporuka, kao što je slučaj prilikom izražavanja volje (namjere) u oporuci, ne smije izostati intervencija sedam ili pet svjedoka, na taj način nasljeđivanje ostavitelja može biti zaštićeno od svake prijevare.) Prijevod na temelju engleskog prijevoda u: Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 11, str. 147.

¹⁶⁴ Uvođenje prisutnosti svjedoka kao nove pretpostavke valjanosti kodicila pridonijelo je češćoj primjeni *epitulae* (pismo, poslanica). U klasično doba *codicillus* i *epistula* predstavljali su neformalni dokument kojim je obično određivana povjerbina te ih je s pravnog gledišta bilo teško uopće razlikovati. U postklasično doba, postavljanjem zahtjeva posvjedočenja kodicila, *epistula* s formalnog aspekta postaje privlačniji institut za određivanje povjerbina. Konačno, konstitucijom iz 424. godine pravilo posvjedočenja je prošireno na sve dokumente.

¹⁶⁵ Opširnije o zahtjevu posvjedočenja kodicila Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 11, str. 144 – 150.

testamentifikacije bila je u Justinijanovom pravu druga razlika kodicila prema oporuci. Naime, *codicillus* koji je bio ništav zbog nepostojanja *testamenti factio activa* konvalidirao je naknadnim stjecanjem aktivne testamentifikacije.¹⁶⁶

Zahtjev posvjedočenja kodicila, kao i općenito međusobno približavanje kodicila i oporuke, za posljedicu je imalo suženje funkcije kodicilarne klauzule. Riječ je o klauzuli koju su ostavitelji dodavali svojim oporukama, a kojom bi se očitovali da u slučaju nevaljanosti oporuke (kao posljedice nekih nedostataka, a prvenstveno nedostatka forme) ona ima vrijediti kao kodicil.¹⁶⁷ Iako je kodicilarna klauzula s vremenom postala sastavni dio oporuke koji u njoj nije trebao biti izričito sadržan (*naturalis negotium*), u postklasično doba je izgubila svoju osnovnu funkciju – nadomještanje oporuke koja se nije mogla održati na snazi zbog nedostatka propisane forme. Kodicilarna klauzula sada je ponajprije imala praktičnu svrhu kada određenje osobe nasljednika u oporuci (*heredis institutio* kao *essentiale negotii*) ne bi bilo valjano. U tom slučaju, temeljem kodicilarne klauzule oporuka se smatrala kodicilom, a njegov sadržaj (u pravilu određeni *fideicommissum*) bio je dužan izvršiti intestatni nasljednik.¹⁶⁸

Nastavno na izneseno, može se primijetiti da je postklasični razvoj kodicila pridonio percepciji rimskih povjerbina kao (nove) vrste nasljeđivanja, konkurentne tradicionalnom oporučnom nasljeđivanju.¹⁶⁹

2.5. Pravno uređenje – od potpune slobode do ograničenja

Izgradnja pojma singularne sukcesije za slučaj smrti u rimskom pravu dovela je do rivalstva između instituta oporučnih zapisa (*legata*) i instituta imenovanja nasljednika. Naime, postala je uobičajena praksa da ostavitelj putem *legata* cijelu ostavinu ili njezin veći dio namjeni trećoj osobi (*legatar*), dok bi imenovani nasljednik bio nasljednikom samo na deklaratornoj razini (*heredis institutio*). Osim pukog imena nasljednika, imenovanom nasljedniku kao univerzalnom sukcesoru pripadala je i odgovornost za ostavinske dugove. U takvim prilikama interes nasljednika za prihvata nasljedstva gotovo da nije niti postojao.¹⁷⁰

S ciljem uspostave funkcionalne ravnoteže između dva pravna instituta, imenovanja nasljednika i određivanja *legata*, potkraj republike donesena su tri zakona kojima se nastojalo ograničiti dotad potpuno slobodno raspolaganje putem *legata*. *Lex Furia testamentaria* (početak 2. st. pr.

¹⁶⁶ Horvat, M.; Petrak, M., *op. cit.* u bilj. 114, str. 369.

¹⁶⁷ Opširnije *ibid.*

¹⁶⁸ Opširnije o kodicilarnoj klauzuli Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 11, str. 134 – 145.

¹⁶⁹ *Ibid.*, str. 150.

¹⁷⁰ Aličić, S., *op. cit.* u bilj. 60, str. 117. Vidi i Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 1, str. 423.

Kr.) postavila je ograničenje glede iznosa legata tako da nitko, izuzev krvnih srodnika (*cognati*) do šestog stupnja, nije mogao primiti više od 1000 asa. Potom je 169. g. pr. Kr. *lex Voconia* ograničila legiranje, određujući da legatar ne može primiti više koristi od samog nasljednika. Međutim, oba ograničenja su ostavila prostor za manipulaciju oporučitelja, koji je većim brojem pojedinačnih legata i dalje mogao iscrpiti čitavu ostavinu. Svrhovito rješenje donijeto je tek 40. g. pr. Kr. s *lex Falcidia*.^{171, 172}

Novim zakonom, *lex Falcidia*¹⁷³, propisano je da nasljedniku mora ostati najmanje četvrtina ostavine slobodna od svakog zapisa (*quarta falcidia*), odnosno ako je ostavitelj imenovao više nasljednika svaki od njih imao je pravo na četvrtinu svog dijela. Ukoliko bi raspolaganje putem legata premašilo tri četvrtine ostavine, legat bi se *ipso iure* smanjivao do propisanog zakonskog iznosa.^{174, 175}

Iako je s *lex Falcidia* uvedeno djelotvorno ograničenje za raspolaganje putem legata, problem prekomjernog singularnog raspolaganja nije u cijelosti riješen. Naime, *lex Falcidia* je vrijedila

¹⁷¹ Iust. Inst. 2, 22, pr : „*Superest, ut de lege Falcidia discipicamus, qua modus novissime legatis impositus est. Cum enim olim lege duodecim tabularum libera erat legandi potestas, ut liceret vel totum patrimonium legatis erogare quippe ea lege ita cautum esset: uti „uti legassit suae rei, ita ius esto“: visum est hanc legandi licentiam coartare, idque ipsorum testatorum gratia provisum est ob id, quod plerumque intestati moriebantur; recusantibus scriptis heredibus pro nullo aut minimo lucro hereditates adire. Et cum super hoc tam lex Furia quam lex Voconia latae sunt, quarum neutra sufficiens ad rei consummationem videbatur: novissime lata est lex Falcidia, qua cavetur, ne plus legare liceat, quam dodrantem totorum bonorum, id est ut, sive unus heres institutus esset sive plures, apud eum eosve pars quarta remaneret.* (Preostalo je još da raspravimo i o *lex Falcidia* kojim su kao posljednjim (zakonom) postavljena ograničenja legatima. Budući da je nekada po Zakoniku XII ploča postojala neograničena sloboda ostavljanja legata, bilo je moguće legatima iscrpiti cijelu imovinu (ovim, naime, Zakonikom bilo je ovako predviđeno: „Kako netko odredi o legatima iz svoje imovine, tako neka bude pravo“). Zbog toga se stalo na stanovište da ovu slobodu ostavljanja legata treba ograničiti, što je (zapravo) predviđeno u korist samih ostavilaca zbog toga što su mnogi umirali kao da nisu ni napravili testament, budući da imenovani nasljednici nisu htjeli, zbog toga što nisu dobili ništa ili bi dobili samo veoma malu korist, da prihvate nasljedstvo. Pošto su u vezi s tim donijeti *lex Furia* i *lex Voconia*, od kojih se ni za jedan ne bi moglo smatrati da su bili dovoljni da to pitanje riješe, donijet je kao posljednji *lex Falcidia* kojim je određeno da nitko ne može ostaviti u obliku legata više od tri četvrtine, što znači da bilo da je imenovan jedan nasljednik, bilo njih više, njemu ili njima treba da ostane jedna četvrtina). Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 8, str. 523.

¹⁷² Vidi Aličić, S., *op. cit.* u bilj. 60, str. 117. Vidi i Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 1, str. 423.

¹⁷³ Opširnije o *lex Falcidia* vidi Frier, B. W.; McGinn, T., *op. cit.* u bilj. 7, str. 387 – 388; Fortunat Stagl, J., *Lex Falcidia*, u: *Oxford Classical Dictionary*, published online, 26.04.2018., dostupno na: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199381135.013.8272>.

¹⁷⁴ Iust. Inst. 2, 22, 1: „*Et cum quaesitum esset, duobus heredibus institutis, veluti Titio et Seio, si Titii pars aut tota exhausta sit legatis, quae nominatim ab eo data sunt, aut supra modum onerata, a Seio vero aut nulla relicta sint legata, aut quae partem eius dumtaxat in partem dimidiam minuunt, an, quia is quartam partem totius hereditatis aut amplius habet, Titio nihil ex legatis, quae ab eo relicta sunt, retinere liceret: placuit retinere licere, ut quartam partem suae partis salvam habeat: etenim in singulis heredibus ratio legis Falcidiae ponenda est.*“ (Kako se postavljalo pitanje što učiniti kada dvojica budu postavljena za nasljednike, kao na primjer Ticije i Sej, pa je Ticijev dio ili u cjelini iscrpljen legatima koji su nametnuti izričito njemu, ili je (taj dio) prekomjerno opterećen, dok na teret Seja ili uopće nisu ostavljeni legati, ili su mu nametnuti u toj mjeri da umanjuju (opterećuju) samo polovinu naslijeđenog dijela, pa njemu ostaje četvrti dio (četvrtina) ukupne (cijele) ostavine, ili čak i više od toga. U vezi s pitanjem da li će Ticije (u takvom slučaju) moći nešto zadržati od legata koji su na njegov teret određeni, odlučeno je da je njemu dopušteno (od legata) zadržati toliko da bi mu ostala čista jedna četvrtina njegovog dijela (nasljedstva) jer je smisao Falcidijeva zakona u tome da se on primijeni na svakog pojedinog nasljednika). Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 49, str. 247.

¹⁷⁵ Vidi Aličić, S., *op. cit.* u bilj. 60, str. 117. Vidi i Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 1, str. 423.

samo za legate, ne i za *fideicommissum*, stoga je ostavitelj imao mogućnost neograničenog raspolaganja putem povjerbina. Kako bi se zaustavilo izigravanje Falcidijevog zakona primjenom povjerbina, bilo je potrebno pravno urediti i ograničiti fideikomisarna raspolaganja. U tu svrhu doneseni su *senatus consultum Trebellianum* (dalje u tekstu: SC *Trebellianum*) i *senatus consultum Pegasianum* (dalje u tekstu: SC *Pegasianum*).¹⁷⁶

2.5.1. *Senatus consultum Trebellianum*

SC *Trebellianum* je senatska odluka, donijeta 56. godine, kojom je uređeno pitanje raspolaganja putem opće povjerbine (*fideicommissum universale*). Do njezina donošenja odgovornost za ostaviteljeve obveze pripadala je nasljedniku kao univerzalnom sukcesoru, stoga, ako univerzalni fideikomisar ne bi podmirio ostaviteljeve dugove, nasljednik je za njih odgovarao vlastitom imovinom.^{177, 178} S ciljem da se nasljednike povjernih (fideikomisarnih) ostavina potakne na prihvrat nasljedstva i time sačuva pravni učinak povjerbina, SC *Trebellianum* je propisao:

D. 36, 1, 1, 1, 2 (*Ulpianus libro tertio fideicommissorum*): „(*Factum est SC. temporibus Neronis octavo calendas Septembres, Annaeo Seneca et Trebellio Maximo consulibus, cuius verba haec sunt:*) *Cum esset aequissimum in omnibus fideicommissariis hereditatibus si qua de his bonis iudicia penderent, ex his eos subire, in quos ius fructusque transferretur, potius quam cuique periculosam esse fidem suam: placet, ut actiones, quae in heredem heredibusque dari solent, eas neque in eos neque his dari, qui fidei suae commissum sic, uti rogati essent, restituissent, sed his et in eos, quibus ex testamento fideicommissum restitutum fuisset: quo magis in reliquum confirmentur supremae defunctorum voluntates.*“¹⁷⁹

Prema senatskoj odluci *Trebellianum fiduciarius* je izvršenjem opće povjerbine, odnosno

¹⁷⁶ Opširnije *ibid.*, str. 118. – 122.

¹⁷⁷ Vidi *supra*, Opća povjerbina (*fideicommissum universale, fideicommissum hereditatis*), str. 18 – 19.

¹⁷⁸ Opširnije Romac, A., *op. cit.* u bilj. 21, str. 308.

¹⁷⁹ D. 36,1, 1, 1, 2: „(U doba Nerona donijeto je mišljenje Senata, osmog dana prije septembarskih kalenda, za vrijeme konzulovanja Eneja Seneke i Trebelijana Maksima, koje ovako glasi:) Budući da je najpravičnije, da kod svih fideikomisarnih nasljeđivanja, ako postoji potreba za tužbama u vezi s ostavljenom imovinom, one pripadnu, odnosno budu uperene, prema onima na koje prelazi pravo korištenja, a ne na one kojima bi moglo biti na štetu njihovo povjerenje – odlučeno je da tužbe, koje se daju protiv nasljednika ili nasljednicima, ne treba onima niti protiv onih dozvoljavati, koji su kao fiducijari zamoljeni da prime i predaju nasljedstvo, nego onima i protiv onih kojima je na osnovi testamenta prenijeto fideikomisarno nasljedstvo: uostalom, time se zapravo potvrđuje posljednja volja ostavioca.“ Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 8, str. 85 – 87.

izručenjem nasljedstva prenosio aktivu i pasivu na fideikomisara. Posljedično, senatska odluka je dopustila nasljedničke tužbe protiv i u korist fideikomisara. *Fideicommissarius* je bio ovlašten tužiti ostaviteljeve dužnike s pretorskim *actiones utiles*¹⁸⁰, a istovremeno su ostaviteljevi vjerovnici istim tužbama mogli od fideikomisara zahtijevati namirenje ostavinskih obveza.¹⁸¹

2.5.2. *Senatus consultum Pegasianum*

S ciljem sprječavanja izigravanja *lex Falcidia* donesen je u 1. st¹⁸² *SC Pegasianum* kojim su ograničenja legata iz Falcidijeva zakona protegnuta na povjerbine. Onaj od kojeg je ostavitelj zahtijevao da na ime povjerbine preda cijelu ili više od tri četvrtine ostavine, temeljem *SC Pegasianum* imao je pravo zadržati jednu četvrtinu čiste ostavine.¹⁸³

Izvorni tekst ove senatske odluke nije sačuvan, no o njezinu sadržaju ponajviše saznajemo iz Gajevih institucija:¹⁸⁴

Gai. Inst. 2, 254: „*Sed rursus quia heredes scripti, cum aut totam hereditatem aut paene totam plerumque restituere rogabantur, adire hereditatem ob nullum aut minimum lucrum recusabant, atque ob id extinguebantur fideicommissa, postea Pegaso et Pusione consulibus senatus censuit, ut ei qui rogatus esset hereditatem restituere, proinde liceret quartam partem retinere, atque e lege Falcidia in legatis retinere conceditur. (Ex singulis quoque rebus, quae per fideicommissum relinuntur, eadem retentio permissa est.) Per quod senatus consultum ipse heres onera hereditaria sustinet. Ille autem qui ex fideicommissio reliquam partem hereditatis recipit, legatarii partiarium loco est, id est eius legatarii cui pars bonorum legatur; quae species legati partitio vocatur, quia cum herede legatarius partitur hereditatem. Unde effectum est, ut quae solent stipulationes inter heredem et partiarium legatarium interponi, eadem*

¹⁸⁰ *Actiones utiles* su modificirane civilne tužbe koje su se primjenjivale u situacijama sličnim ili analognim onima za koje je određena civilna tužba namijenjena, a primjenu takvih proširenih civilnih tužbi omogućavali su pretori temeljem svojih ovlasti. Vidi Romac, A., *op. cit.* u bilj. 21, str. 16.

¹⁸¹ Vidi Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 536.

¹⁸² U literaturi ne postoji suglasnost autora o točnoj godini donošenja *SC Pegasianum*. Kao godinu donošenja senatskog mišljenja autori navode godine od 72. g. do 75. g.

¹⁸³ Opširnije o *SC Pegasianum* Aličić, S., *op. cit.* u bilj. 60, str. 113 – 122; Eckhardt, B., *Senatus consultum Pegasianum*, u: *Oxford Classical Dictionary*, published online, 26.04.2018., dostupno na: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199381135.013.8273>; Vidi i Romac, A., *op. cit.* u bilj. 19, str. 307 – 308.

¹⁸⁴ Osim Gajevih Institucija, izvori koji preporučavaju sadržaj senatskog mišljenja *Pegasianum* su Paulove Sentencije, *Collatio legum Mosaicarum et Romanarum* te *Epitomae Ulpiani*. Usp. Aličić, S., *op. cit.* u bilj. 60, str. 115.

*interponantur inter eum, qui ex fideicommissi causa recipit hereditatem, et heredem, id est ut et lucrum et damnum hereditarium pro rata parte inter eos commune sit.*¹⁸⁵

SC *Pegasianum* priznao je nasljedniku *quartam Falcidiam* u slučaju opće povjerbine te je propisao podjelu tereta ostavine između fideikomisara i nasljednika srazmjerno njihovim dijelovima, a u skladu sa Trebelijanovom senatskom odlukom. Pri tome, svoj odnos glede ostavinskih tražbina i obveza fideikomisar i nasljednik su uređivali putem stipulacija (*stipulationes partis et pro parte*).¹⁸⁶ Iznimno, u slučaju prinudnog prihvata nasljedstva zaključenje stipulacija nije bilo potrebno:

Gai. Inst. 2, 258: „*Sed si recuset scriptus heres adire hereditatem ob id, quod dicat eam sibi suspectam esse quasi damnosam, cavetur Pegasiano senatus consulto, ut desiderante eo, cui restituere rogatus est, iussu praetoris adeat et restituat, proindeque ei et in eum qui receperit hereditatem, actiones dentur, ac iuris est ex senatus consulto Trebelliano. Quo caso nullis stipulationibus opus est, quia simul et huic qui restituit securitas datur, et actiones hereditariae ei et in eum transferuntur, qui receperit hereditatem.*“¹⁸⁷

Ukoliko bi nasljednik zbog prezaduženosti odbio prihvatiti nasljedstvo opterećeno općom povjebinom, pretor ga je na zahtjev fideikomisara mogao prisiliti da sukladno *SC Pegasianum*

¹⁸⁵ Gai. Inst. 2, 254: „Ali, s druge strane, međutim budući da su imenovani nasljednici, od kojih se zahtijevalo da daju cijelu ili gotovo cijelu ostavinu, odbijali da se prihvate nasljedstva zbog nikakve ili beznačajne koristi, na taj način je gašen i fideikomis. Potom je, za vrijeme konzula Pegaza i Puziona, donijeta senatska odluka po kojoj je dozvoljeno onom od koga se traži da preda ostavinu da zadrži jednu četvrtinu, kao što je dopušteno Falcidijevim zakonom u slučaju legata. I u odnosu na pojedinačne stvari koje se ostavljaju fideikomisom dozvoljeno je da se isto tako zadrži (četvrtina). Na osnovu iste senatske odluke na nasljednika (srazmjerno) padaju tereti ostavine. A onaj koji dobiva ostatak ostavine putem fideikomisa, dolazi u položaj diobnog (particionog) legatara, tj. onog legatara kome je legiran dio imovine. Ta se vrsta legata zove diobna (particiona), jer legatar dijeli ostavinu sa nasljednikom. Iz toga proizlazi da stipulacije koje obično zaključuju nasljednik i diobni (particioni) legatar, zaključuju onaj koji je po fideikomisu dobio ostavinu i nasljednik, tj. da dobit i teret ostavine treba podnijeti zajednički, srazmjerno svome dijelu.“ Prijevod na temelju srpskog prijevoda u: Stanojević, O., *op. cit.* u bilj. 22, str. 161 – 163.

¹⁸⁶ *Stipulationes partis et pro parte* su stipulacije putem kojih su nasljednik i legatar ugovarali međusobna prava i obveze u slučaju damnacionog legata koji je za predmet imao dio ostavine (*partitio legata*). Naime, kod takvog legata legatar je dobivao dio aktive uz obvezu razmjernog doprinosa u namirenju pasive, zbog čega su se stipulacijom obje strane (legatar i nasljednik) obvezivale na ispunjenje svoje obveze. Opširnije Romac, A., *op. cit.* u bilj. 21, str. 242. Vidi i Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 527.

¹⁸⁷ Gai. Inst. 2, 258: „Ako imenovani nasljednik odbije prihvatiti ostavinu, izjavivši da se boji kako će od nasljedstva imati štete, *SC Pegasianum* predviđa da po želji onog na čiji mu zahtjev treba predati ostavinu, po naredbi pretora mora primiti i prenijeti (ostavinu) i na osnovu toga se u korist i protiv onog koji je primio ostavinu dozvoljavaju tužbe, sukladno pravilima *SC Trebellianum*. U ovom slučaju ne treba zaključivati nikakve stipulacije, jer se istovremeno daje osiguranje onom tko je prenio ostavinu, a i nasljedne tužbe prelaze u korist ili protiv onog tko je primio ostavinu.“ Prijevod na temelju srpskog prijevoda u: Stanojević, O., *op. cit.* u bilj. 22, str. 163.

prihvati nasljedstvo te da ga u cijelosti ustupi fideikomisararu. U tom slučaju, po osnovi SC *Trebellianum*, odgovornost za ostavinske dugove pripadala je fideikomisararu.^{188, 189}

U konačnici, Justinijan je ukinuo *senatus consultum Pegasianum* i njegove temeljne odredbe prenio je u SC *Trebellianum*:

Iust. Inst. 2, 23, 7: „*Sed quia stipulationes ex senatus consulto Pegasiano descendentes et ipsi antiquitati discipluerunt et quibusdam casibus captiosas eas homo excelsi ingenii Papinianus appellat et nobis in legibus magis simplicitas quam difficultas placet, ideo omnibus nobis suggestis tam similitudinibus quam differentiis utriusque senatus consulti placuit exploso senatus consulto praestare, ut ex eo fideicommissariae hereditates restituantur, sive habeat heres ex voluntate testatoris quartam sive plus sive minus quarta apud eum remaneat, liceat ei vel quartam vel nihil vel minus quarta apud eum remaneat, liceat ei vel quartam vel quod deest ex nostra auctoritate retinere vel repetere solutum, quasi ex Trebelliano senatus consulto pro rata portione actionibus tam in heredem quam in fideicommissarium competentibus. Si vero totam hereditatem sponte restituerit, omnes hereditariae actiones fideicommissario et adversus eum competunt. Sed etiam id, quod praecipuum Pegasiani senatus consulti fuerat, ut, quando recusabat heres scriptus sibi datam hereditatem adire, necessitas ei imponeretur totam hereditatem volenti fideicommissario restituere et omnes ad eum et contra eum transire actiones, et hoc transponimus ad senatus consultum Trebellianum, ut ex hoc solo et necessitas heredi imponatur, si ipso nolente adire fideicommissarius desiderat restituere sibi hereditatem, nullo nec damno nec commodo apud heredem manente.*“¹⁹⁰

¹⁸⁸ Vidi i tekst iz Paulovih Sentencija u bilj. 102.

¹⁸⁹ Vidi Aličić, S., *op. cit.* u bilj. 60, str. 119.

¹⁹⁰ Iust. Inst. 2, 23, 7: „Ali budući da stipulacije koje se zasnivaju na Trebelijanovoj senatskoj odluci nisu bile baš omiljene ni u staro doba, pa ih je u nekim slučajevima Papinijan, čovjek uzvišenog uma, nazvao i opasnim, te kako se nama u pravu više dopada jednostavnost nego složenost, mi smo, pošto su nam bile izložene sve sličnosti i razlike između obaju senatskih odluka, riješili da ukidajući Pegazijanovu senatsku odluku, koja je bila kasnije donijeta, dodijelimo punu pravnu važnost Trebelijanovoj senatskoj odluci. Stoga će se prema njoj fideikomisarne ostavine ustupati i kada nasljednik po volji ostavioca dobije jednu četvrtinu, odnosno manje ili više od toga, i kada čak ne dobije ništa. U slučaju da (nasljedniku) ne ostane ništa ili manje od jedne četvrtine, on ima pravo tu četvrtinu ili ono što do četvrtine nedostaje, u skladu s našom odlukom, zadržati, ili, ako je bilo ustupljeno, tražiti da mu se vrati, jer im (tj. i fiducijaru i fideikomisararu) kao da je to iz osnove senatske odluke Trebelijanove, srazmjerno stečenom dijelu ostavine, pripadaju tužbe, kako prema nasljedniku tako i prema fideikomisararu. Kad je (fiducijar) po svojoj volji ustupio cijelu ostavinu, sve nasljedničke tužbe idu fideikomisararu i protiv njega. Ali i ono što je bilo najvažnije u Pegazijanovoj senatskoj odluci, to jest da su – kada imenovani nasljednik odbije prihvatiti ostavinu koja mu je bila određena, pa mu je bila nametnuta obveza da na traženje fideikomisara ovome ustupi cjelokupnu ostavinu – sve tužbe prelazile na njega i protiv njega – mi i taj dio prenosimo u (sadržaj) Trebelijanove senatske odluke. Zato se po tome (propisu) nameće nasljedniku dužnost samo da, ako sam neće prihvatiti ostavinu, a fideikomisar želi da se ona njemu ustupi – to učini: nasljedniku tada ne ostane nikakva ni šteta ni korist.“ Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 49, str. 255 – 257.

Prema Justinijanovom zakonodavstvu nasljednik je i dalje imao pravo na *quartam Falcidiam*, no ako nije htio prihvatiti nasljedstvo univerzalnom fideikomisararu je pripadalo pravo na prisilni ustup nasljedstva. *Fideicommissarius* je imao položaj nasljednika, tj. univerzalnog sukcesora te je kao takav, srazmjerno stečenom dijelu, odgovarao za dugove ostavitelja.¹⁹¹

¹⁹¹ Usp. Du Plessis, *op. cit.* u bilj. 115, str. 244; Buckland, W. W.; McNair, A. D., *op. cit.* u bilj. 78, str. 168.

3. ZAPISI U SUVREMENOM HRVATSKOM PRAVU

3.1. Posebni oblici povjebina u povijesnom razvoju do 2003. godine

Početak 19. st. realizirala su se nastojanja država glede stvaranja građanskih kodifikacija s podlogom u pandektnom pravu – dotadašnjem pozitivnom pravu brojnih europskih država.¹⁹²

Građanski zakonik koji je u hrvatski pravni sustav unio rimsko pravno nasljeđe bio je austrijski Opći građanski zakonik (ABGB), čije su odredbe, sve do donošenja suvremenih propisa, ostale na snazi u hrvatskom zakonodavstvu kao odredbe Općeg građanskog zakonika (OGZ).¹⁹³

Jedan od instituta rimskog prava koji je putem ABGB-a recipiran u hrvatski pravni sustav bio je i *fideicommissum*.¹⁹⁴ Pritom treba istaknuti kako je hrvatsko nasljedno pravo utemeljeno na OGZ-u dopuštalo primjenu povjebene zamjene (*substitutio fideicommissaria*) i obiteljske povjebine (*fideicommissum familiae relictum*).¹⁹⁵ Međutim, obiteljske povjebine su ukinute Ustavom Kraljevine SHS (1921.), a nastavno na Ustav, 1934. godine donesen je Zakon o razrješenju porodičnih fideikomisa kojim je regulirano njihovo konačno uklanjanje iz pravnog sustava Kraljevine Jugoslavije.¹⁹⁶

Nadalje, u doba socijalističke Jugoslavije, točnije 1955. godine na snagu je stupio savezni Zakon o nasljeđivanju koji je u čl. 243. st. 4. propisao: „Odredba u oporuci učinjena prije stupanja na snagu ovog zakona kojom je oporučitelj odredio nasljednika svome nasljedniku ili zapisovniku smatra se da ne postoji“.¹⁹⁷ Zakonom je, dakle, propisana retroaktivna zabrana fideikomisarne supstitucije. Međutim, u sudskoj praksi je konstruirano pravilo o neprimjeni odnosne odredbe za slučaj kada je prije stupanja na snagu Zakona o nasljeđivanju (kumulativno) nastupio slučaj supstitucije i kada je fideikomisar (odnosno potonjem nasljedniku) ostavina već predana^{198,199} S obzirom da su i nakon stupanja na snagu Zakona o nasljeđivanju (1995.) neki fideikomisarni odnosi ostali upisani u zemljišnim knjigama, navedeno pravilo primjenjivano je i u novijoj sudskoj praksi.²⁰⁰ Tako je Vrhovni sud Republike

¹⁹² Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 1, str. 1 – 2.

¹⁹³ Opširnije Petrak, M., *Rimsko pravo i hrvatska pravna tradicija*, Latina et Graeca, vol. 2, br. 16, Zagreb, 2009., str. 73 – 74.

¹⁹⁴ Vidi Horvat, M.; Petrak, M., *op. cit.* u bilj. 114, str. 386.

¹⁹⁵ *Ibid.*, str. 387 – 388. Vidi Lazarević, I., *Vlasteoske kuće u gradu Dubrovniku 1817. godine*, Zagreb-Dubrovnik, 2014., str. 246 – 247.

¹⁹⁶ Krešić, M., *Zakonsko nasljeđivanje bračnih drugova prema Općem građanskom zakoniku na hrvatsko-slavonskom pravnom području*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 60, br. 2, 2010., str. 541 – 542

¹⁹⁷ Zakon o nasljeđivanju iz 1955. (Službeni list FNRJ, br. 20/55, Službeni list SFRJ, br. 12/65, 42/65 - službeni pročišćeni tekst, Narodne novine, br. 52/71, 47/78, 71/91, 37/94, 56/00, 48/03).

¹⁹⁸ Vidi Presudu Saveznog vrhovnog suda Rev. 444/58 od 26. veljače 1959.

¹⁹⁹ Opširnije, Kreč, M.; Pavić, Đ., *Komentar zakona o nasljeđivanju (sa sudskom praksom)*, Zagreb, 1964., str. 236 – 240.

²⁰⁰ Slično Petrak, M., *op. cit.* u bilj. 127, str. 3.

Hrvatske u svojoj odluci u predmetu Rev 589/1991-2 od 2. listopada 1991. utvrdio da su sudovi nižeg stupnja pravilno odbili prigovor tuženog o postojanju fideikomisarne supstitucije, budući da pravo na povjerbenu zamjenu nije priznato do dana 11. svibnja 1955. god., odnosno dana stupanja na snagu Zakona o nasljeđivanju.²⁰¹

Zakon o nasljeđivanju iz 1955. godine primjenjivao se i nakon državnog osamostaljenja Republike Hrvatske, sve do 2003. godine kada je na snagu stupio hrvatski Zakon o nasljeđivanju.²⁰² Novi zakon o nasljeđivanju je u velikoj mjeri preuzeo pravila ranijeg zakona, stoga ne čudi da je zadržao istovjetan pristup i u pitanju fideikomisarne supstitucije.

U suvremenom hrvatskom nasljednom pravu povjerbene zamjene, a slijedom toga i obiteljske povjerbine, interpretirane su kao ograničenje nasljednikove slobode oporučnog raspolaganja zbog čega su Zakonom o nasljeđivanju zabranjene^{203, 204} Iako doktrina razlikuje običnu zamjenu (vulgarnu supstituciju) od povjerbene zamjene (fideikomisarne supstitucije), hrvatski ZN kao mogući sadržaj oporuke dopušta isključivo običnu zamjenu.²⁰⁵ Prema čl. 44. ZN-a oporučitelj nije ovlašten nasljedniku ili zapisovniku imenovati nasljednika, već je njegova ovlast ograničena na određivanje zamjene osobi u čiju korist je oporučno raspolagao. Oporučitelj, naime, može u oporuci odrediti zamjenu osobi kojoj ostavlja neku korist iz ostavine za slučaj da ona umre prije ostavitelja, da se odrekne namijenjene joj koristi (nasljedstva, zapisa) ili da bude nedostojna za njezino stjecanje.²⁰⁶

Suvremeno hrvatsko nasljedno pravo ne dopušta posebne oblike povjerenih (fideikomisarnih) odnosa, no ono poznaje i pozitivno uređuje institut zapisa (legata), koji ima mnoge karakteristike povjerbina. Naime, s obzirom da suvremeni institut zapisa ima korijene upravo u rimskom pravu, i to u velikoj mjeri u Justinijanovom pravu u kojem je došlo do stapanja zapisa i povjerbina, moguće je povući paralele između rimske povjerbine (*fideicommissum*) i zapisa, kao prijevoda pojma legat, kako je on uređen odredbama Zakona o nasljeđivanju na način kako slijedi.

²⁰¹ Vidi VSRH Rev 589/1991-2 od 2. listopada 1991.; Vidi i VSRH Rev 1109/2001-2 od 11. rujna 2001.

²⁰² Opširnije o razvoju nasljednog prava Gavella, N.; Belaj, V., *Nasljedno pravo*, Zagreb, 2008., str. 13 – 16.

²⁰³ Ipak, pravni učinak istovrstan učinku obiteljskih povjerbina moguće je postići osnutkom osobne služnosti u korist određene obitelji. Naime, Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima (dalje u tekstu: ZV) u čl. 244. st. 3. propisuje: „Ako je osobna služnost osnovana u korist jedne obitelji, prestaje kad ta obitelj izumre; u sumnji se smatra da je osnovana za nasljednika, a tko tvrdi da je osnovana za obitelj, treba to i dokazati.“ Vidi Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima, Narodne novine, br. 91/96, 68/98, 137/99, 22/00, 73/00, 129/00, 114/01, 79/06, 141/06, 146/08, 38/09, 153/09, 143/12, 152/14, 81/15, 94/17. Usp. Horvat, M.; Petrak, M., *op. cit.* u bilj. 114, str. 388.

²⁰⁴ Klarić, P.; Vedriš, M., *Građansko pravo*, Zagreb, 2014., str. 745.

²⁰⁵ Opširnije o zamjeni (supstituciji) Gavella, N.; Belaj, V., *op. cit.* u bilj. 202, str. 162 – 164.

²⁰⁶ Vidi čl. 44. ZN-a.

3.2. Obilježja zapisa (legata)

Hrvatsko nasljedno pravo poznaje damnacijski zapis (legat).²⁰⁷ Riječ je o legatu kojim se zapisovnika (legatara, honorata) ovlašćuje zahtijevati ispunjenje određene činidbe od opterećenika (onerata).²⁰⁸ Međutim, sam naziv „zapis“ ima višestruko značenje. Zapis, naime, predstavlja ostaviteljevu odredbu posljednje volje temeljem koje netko stječe pravo na zapis, kao i samo subjektivno pravo na zapis. Osim toga, zapis odnosno legat koristi se kao naziv za činidbu koju opterećenik damnacijskog zapisa treba ispuniti zapisovniku, ili pak kao oznaka za stvar ili subjektivno pravo koje zapisovnik stječe temeljem prava na zapis.²⁰⁹

ZN u čl. 45. definira zapis kao oporučnu odredbu kojom se zapisovnika ovlašćuje da za sebe ili drugoga zahtijeva od nasljednika ili druge osobe u čiju je korist oporučitelj oporučno raspolagao neko davanje, činjenje, trpljenje ili propuštanje.²¹⁰ Iz definicije zapisa razvidna je vezanost legata za oporuku i oporučno nasljeđivanje. Posljedično, ostavljeni legat ima se tumačiti sukladno odredbama ZN-a o tumačenju oporuke (čl. 50.). Za tumačenje oporučnih odredba mjerodavna je oporučiteljeva prava namjera, dok se u slučaju sumnje treba držati onog što je povoljnije za oporučnog nasljednika (a ne zakonskog), odnosno onog što je povoljnije za osobu koja je oporukom nečim opterećena. Dakle, u slučaju dvojbe o pravoj oporučiteljevoj namjeri glede ostavljenog legata primijenit će se tumačenje koje je povoljnije za nasljednika opterećenog tim zapisom.²¹¹ Nadalje, u pogledu povezanosti zapisa s oporučnim nasljeđivanjem bitno je napomenuti da zapisovnici u nasljeđivanju sudjeluju posredno. Legatar, naime, stječe stvar ili pravo tek izvršenjem činidbe od strane onerata.²¹²

Razradbom čl. 45. ZN-a mogu se uočiti sličnosti i razlike između suvremenog damnacijskog zapisa i rimske povjerbine. Najprije, oporuka se javlja kao pravni temelj oba instituta, no *fideicommissum* je, za razliku od suvremenog hrvatskog zapisa, mogao biti određen i izvan oporuke. Budući da je ipak najčešća pravna osnova rimske povjerbine bio *codicillus*, na ovome mjestu potrebno je spomenuti da, distinktivno od mnogih suvremenih pravnih poredaka, hrvatsko nasljedno pravo ne regulira institut kodicila.²¹³ Nadalje, između suvremenog damnacijskog zapisa i rimske povjerbine (do Justinijanovog zakonodavstva) podudarnost

²⁰⁷ O razlikovanju vindikacijskog i damnacijskog zapisa vidi Gavella, N.; Belaj, V., *op. cit.* u bilj. 202, str. 385 – 386.

²⁰⁸ Klarć, P.; Vedriš, M., *op. cit.* u bilj. 204, str. 715.

²⁰⁹ Vidi Gavella, N.; Belaj, V., *op. cit.* u bilj. 202, str. 387.

²¹⁰ Vidi Klarić, P.; Vedriš, M., *op. cit.* u bilj. 204, str. 714; Vidi i čl. 45. Zakona o nasljeđivanju.

²¹¹ Vidi Butković, M., *Institut zapisa (legata) u hrvatskom nasljednom pravu*, Hrvatska pravna revija, vol. 13, br. 2, 2013., str. 30 – 31.

²¹² *Ibid.*, str. 30.

²¹³ Vidi Horvat, M.; Petrak, M., *op. cit.* u bilj. 114, str. 369.

postoji i glede zahtjeva honoriranog. Iz oba proizlazi samo obveznopravni zahtjev te ovlaštenici stječu korist posredstvom činidbe opterećenog. Također, i u rimskom i u hrvatskom pravu je za tumačenje odredbe posljednje volje mjerodavna namjera ostavitelja.

3.2.1. Pravo na zapis

Pravo na (damnacijski) zapis je subjektivno pravo koje nastaje zbog smrti ostavitelja, a koje ovlašćuje nositelja (zapisovnika, legatra, honorata) da od opterećenog nasljednika (onerata) zahtijeva ispunjenje određene činidbe na teret vrijednosti ostavine, odnosno naslijeđenog dijela. Riječ je o relativnom pravu, koje honorat ima prema oneratu, a svojstvo prometnosti i nasljeđivosti stječe tek nakon ostaviteljeve smrti.²¹⁴

U trenutku ostaviteljeve smrti ostavina *ipso iure* prelazi na nasljednika te zapisovnik stječe pravo na zapis.²¹⁵ Između subjekata, zapisovnika i opterećenog nasljednika, u biti nastaje obveznopravni odnos u kojem zapisovnik (kao vjerovnik) ima ovlaštenje zahtijevati ispunjenje zapisa od opterećenog, dok je onerat (kao dužnik) isti dužan ispuniti.²¹⁶ Dakle, iako se pravo na zapis stječe po sili zakona, ono se ostvaruje na zahtjev zapisovnika. Ako zapis nije ograničen početnim rokom ili odgodnim uvjetom, legatar je u pravilu ovlašten odmah zahtijevati ispunjenje legata.²¹⁷

Pravo zapisovnika da zahtijeva ispunjenje zapisa može iz subjektivnih ili objektivnih razloga utrnuti, slijedom čega zapis ne proizvodi pravne učinke.²¹⁸ Do apsolutnog prestanka prava na zapis dolazi ako honorirani umre prije ostavitelja, ako se odrekne zapisa te u slučaju nedostojnosti. Tada, ako iz oporuke ne proizlazi kakva druga oporučiteljeva namjera (primjerice određenje zamjene prema čl. 44. ZN-a), osoba koja je bila dužna ispuniti zapis zadržava predmet zapisa. Nadalje, člankom 56. ZN-a propisano je da zapis ne proizvodi pravni učinak u slučaju kada njegovo ispunjenje nije moguće zbog okolnosti za koje nasljednik (opterećenik) ne odgovara – „kad je oporučitelj otuđio ili potrošio predmet zapisa ili je taj predmet inače

²¹⁴ ZN propisuje ništavost ugovora o zapisu ili drugoj koristi kojima se jedan ugovornik nada iz još neotvorenog nasljedstva (čl. 103.) te ništavost ugovora kojim se budući ostavitelj obvezuje da će u svoju oporuku unijeti, da u nju neće unijeti, da će opozvati ili neće opozvati odredbu o pravu na zapis (čl. 104.). Opširnije Gavella, N.; Belaj, V., *op. cit.* u bilj. 202, str. 387 – 388.

²¹⁵ Vidi čl. 129. ZN-a.

²¹⁶ Na nasljednopravni odnos koji odgovara obveznopravnom odnosu, glede svega što nije uređeno normama nasljednog prava, primjenjuju se pravila obveznog prava. Vidi Gavella, N.; Belaj, V., *op. cit.* u bilj. 202, str. 269. Slično se navodi i u Klarić, P.; Vedriš, M., *op. cit.* u bilj. 204, str. 714.

²¹⁷ Vidi Butković, M., *op. cit.* u bilj. 211, str. 31. Opširnije o ostvarivanju prava na zahtjev Gavella, N.; Belaj, V., *op. cit.* u bilj. 202, str. 396.

²¹⁸ Vidi čl. 55. i 56. ZN-a.

prestao postojati za života oporučiteljeva, ili je slučajno propao nakon njegove smrti“.²¹⁹ Zapis, međutim, neće utrnuti ako su razlozi nemogućnosti ispunjenja zapisa nastupili nakon ostaviteljeve smrti te ako nasljednik (opterećenik) za tu nemogućnost odgovara.²²⁰ Ako su navedene pretpostavke kumulativno ispunjene opterećenik će biti dužan zapisovniku, sukladno pravilima kojima se regulira naknada štete nastala neispunjenjem obveze, naknaditi nastalu štetu.²²¹

Pravo zahtijevati ispunjenje zapisa zastarijeva za tri godine, računajući od dana kad je zapisovnik saznao sa svoje pravo i bio ovlašten zahtijevati njegovo ispunjenje (subjektivni rok), a u svakom slučaju zastarijeva u roku od pet godina od dana kad je legatar mogao zahtijevati ispunjenje (objektivni rok).²²²

Zapisovnik je ovlašten stečenim pravom na zapis slobodno raspolagati. Ne samo da ga se može odreći, već je ovlašten prenijeti ga na drugoga onako kako se prenose tražbine. Također, nastalo pravo na zapis jest i nasljeđivo, stoga ako zapisovnik nakon stjecanja prava na zapis umre ono će poput tražbina prijeći na njegove nasljednike.²²³

Nasuprot ovlaštenju zapisovnika da zahtijeva ispunjenje zapisa postoji obveza opterećenika da zapisovniku ispuni činidbu određenu oporučnom odredbom o zapisu. O toj obvezi u članku 53. ZN-a propisano je da nitko nije dužan ispuniti zapis preko vrijednosti koju je stekao nasljeđivanjem ostavitelja te da je nužni nasljednik dužan ispuniti zapis samo u onoj mjeri u kojoj se ne umanjuje njegovo nužno nasljedno pravo.²²⁴ U slučaju kada ispunjenje zapisa implicira ispunjenje preko granice određene čl. 53. ZN-a, opterećeni nasljednik je za prekomjerni dio zapisa ovlašten ishoditi umanjene oporučnih raspolaganja.²²⁵ S time u vezi, potrebno je imati na umu odredbu prema kojoj tražbine oporučiteljevih vjerovnika imaju prednost pred pravima zapisovnika.²²⁶ Nasljednik je, naime, najprije dužan ispuniti oporučiteljeve obveze, a zapise tek ako ispunjenjem oporučiteljevih obveza nije dosegnuo gornju granicu svoje odgovornosti (visinu vrijednosti naslijeđene imovine). Slijedom toga, ako

²¹⁹ Čl. 56. Zakona o nasljeđivanju.

²²⁰ Prema presudi Županijskog suda u Rijeci, Gž-1218/03, od 10. rujna 2003. godine propast osobnog vozila zbog neodgovarajućeg održavanja istog nakon ostaviteljeve smrti smatra se propašću predmeta zapisa nakon ostaviteljeve smrti koje se ne može izjednačiti sa slučajnom propašću stvari. Opširnije Crnić, J.; Končić, A. M., *Zakon o nasljeđivanju*, Zagreb, 2005., str. 137 – 138.

²²¹ Opširnije *ibid.*, str. 149 – 150. Vidi i Gavella, N.; Belaj, V., *op. cit.* u bilj. 202, str. 395 – 396.

²²² Vidi čl. 59. Zakona o nasljeđivanju. Opširnije Gavella, N.; Belaj, V., *op. cit.* u bilj. 202, str. 397.

²²³ Vidi *ibid.*, str. 388 i 395.

²²⁴ Vidi čl. 53. ZN-a.

²²⁵ Opširnije o umanjenju zapisa Gavella, N.; Belaj, V., *op. cit.* u bilj. 202, str. 397 – 400; Butković, M., *op. cit.* u bilj. 211, str. 33 – 34.

²²⁶ Čl. 52. ZN: „Tražbine oporučiteljevih vjerovnika imaju prednost pred pravima zapisovnika da zahtijevaju ispunjenje zapisa“.

je vrijednost onog što je nasljednik stekao zbog ostaviteljeve smrti nedovoljna za ispunjenje dugova i zapisa, onerat je ovlašten ishoditi umanjenje oporučnih raspolaganja (zapisa).²²⁷

Oba subjekta ovog nasljednopravnog odnosa, zapisovnik i opterećeni nasljednik, moraju biti određeni ili barem određivi.²²⁸ Ako je oporučitelj propustio odrediti onerata, zapis su dužni ispuniti svi oporučni i zakonski nasljednici, uključujući nužne nasljednike, i to razmjerno stečenim nasljednim dijelovima (tzv. neposredni zapis ili direktan legat).²²⁹ Također, ako posebnim zakonom nije što drugo određeno, zapisovnikom i opterećenim nasljednikom može biti ne samo fizička već i pravna osoba.²³⁰

Zapisovnik (honorat) je osoba kojoj je oporučitelj namijenio zapis. Ostavitelj, naime, može odrediti jednog ili više zapisovnika istog zapisa, pri čemu jednog od njih može odrediti kao honorata, a drugog kao njegova zamjenika za slučajeve propisane u čl. 44. ZN-a, ili pak oba zapisovnika (odnosno suzapisovnika) mogu simultano stjecati pravo na zapis.²³¹ Honorat je pojedinačni sljednik oporučitelja te, ako oporučitelj nije drugačije odredio, on ne odgovara za dugove ostavitelja.²³² Za osobu kojoj je oporukom ostavljena jedna ili više pojedinačnih stvari ili prava vrijedi predmnijeva o osobi zapisovnika. Međutim, ako se ustanovi da je oporučiteljeva volja bila da mu odnosna osoba bude nasljednik predmnijeva o osobi zapisovnika prestaje vrijediti te se osoba koja je stekla pojedinačnu stvar ili pravo smatra ostaviteljevim nasljednikom.²³³

Govoreći o osobi zapisovnika, moguće su situacije u kojima ostavitelj namjenjuje zapis svome nasljedniku ili vjerovniku. Za rješavanje time nastalih pravnih pitanja mjerodavna je volja oporučitelja. Naime, ostavitelj može zapis namijeniti svome nasljedniku, pa ukoliko pored takvog nasljednika koji je ujedno i zapisovnik postoje drugi sunasljednici, postavlja se pitanje potrebe uračunavanja vrijednosti zapisa u nasljedni dio. Pravila o uračunavanju zapisa se razlikuju ovisno o tome je li zapisovnik zakonski ili nužni nasljednik. Prema ZN-u, zapisi namijenjeni nužnom nasljedniku uvijek se uračunavaju u vrijednost njegova nužnog dijela²³⁴,

²²⁷ Opširnije Gavella, N.; Belaj, V., *op. cit.* u bilj. 202, str. 398 – 399; Butković, M., *op. cit.* u bilj. 211, str. 33.

²²⁸ Čl. 49. ZN: „Nasljednici, zapisovnici i druge osobe kojima su oporukom namijenjene neke koristi dovoljno su određeni ako oporuka sadrži podatke na temelju kojih se može utvrditi tko su oni“.

²²⁹ Opširnije Gavella, N.; Belaj, V., *op. cit.* u bilj. 202, str. 392. Vidi čl. 51. st. 3. Zakona o nasljeđivanju.

²³⁰ Čl. 124. ZN: „I pravne su osobe sposobne nasljeđivati na temelju oporuke, kao i stjecati prava na zapise te biti korisnik oporučnih raspolaganja, ako posebnim zakonom nije što drugo određeno“.

²³¹ Vidi Gavella, N.; Belaj, V., *op. cit.* u bilj. 202, str. 388 – 389.

²³² Vidi Klarić, P.; Vedriš, M., *op. cit.* u bilj. 204, str. 713 – 714; Vidi i čl. 57. Zakona o nasljeđivanju.

²³³ Slično *ibid.*, str. 745; Vidi čl. 43. Zakona o nasljeđivanju.

²³⁴ Prema stajalištu Vrhovnog suda Republike Hrvatske iz presude GŽ-888/64 od travnja 1964. zapis se ne uračunava u nužni dio u slučaju kada nužni nasljednik zahtijeva da mu se nužni dio ustanovi na teret svih stvari ostavine te se istodobno odriče namijenjenog mu zapisa. Opširnije vidi u: Crnić, J.; Končić, A. M., *op. cit.* u bilj. 220, str. 221.

dok se zakonskom nasljedniku vrijednost zapisa neće uračunati u njegov nasljedni dio samo „ako iz oporuke proizlazi da je oporučitelj htio da nasljednik dobije zapis uz svoj dio“.²³⁵ S druge strane, pitanje koje se javlja u slučaju kada je oporučitelj za zapisovnika odredio svoga vjerovnika, jest je li oporučitelj time htio ispuniti svoju obvezu (tzv. *legatum debiti*) ili je zaista osobi kojoj je nešto dugovao, neovisno o tome dugu, namijenio pravo na zapis. Člankom 58. ZN-a propisano je da osim „ako iz oporuke ne proizlazi da je oporučiteljeva namjera bila drukčija“ vjerovnik kojemu je ostavljen zapis ima pravo zahtijevati i ispunjenje zapisa i ispunjenje svoje tražbine.²³⁶

Opterećenik (onerat) zapisa je osoba koja je oporukom obvezana izvršiti zapis.²³⁷ To može biti samo ostaviteljev sveopći sljednik, odnosno jedan ili više nasljednika. Ako je na ispunjenje zapisa obvezano više osoba i ako se iz oporuke ne može zaključiti o postojanju drugačije volje oporučitelja, svaki onerat odgovara razmjerno stečenom dijelu ostavine.²³⁸ Nadalje, ako je opterećenik zapisa umro prije ostavitelja, ako se odrekao nasljedstva ili je nedostojan da naslijedi, zapisovnik ima pravo zahtijevati ispunjenje zapisa od onog koji je zbog ostaviteljeve smrti stekao nasljedno pravo (oporučno, zakonsko, nužno) i naslijedio ostavitelja.²³⁹ Dakle, u navedenim okolnostima obveza ispunjenja tereti sve oporučne i zakonske nasljednike, uključujući nužne nasljednike, razmjerno stečenim nasljednim dijelovima. U slučaju ošasnoti honorat ima pravo zahtijevati ispunjenje zapisa od one općine ili grada koji stječe ošasnu ostavinu te pravni položaj ostavitelja.²⁴⁰

U analiziranom zakonodavnom uređenju instituta zapisa primjetan je niz utjecaja rimske pravne tradicije, a jedan aspekt tih utjecaja se svakako ogleda u ograničenju slobode raspolaganja za slučaj smrti u cilju zaštite interesa nasljednika, odnosno konkretnije, kako se navodi u hrvatskom nasljednom pravu, riječ je o načelu ograničenja u korist obitelji.²⁴¹ Prema odnosnom načelu, na temelju ostaviteljevog oporučnog raspolaganja nasljeđuje se u onoj mjeri u kojoj članovima ostaviteljeve uže obitelji (nužnim nasljednicima) nije povrijeđeno pravo na nužni dio.²⁴² Međutim, dok je rimsko pravo za *fideicommissum* uvelo kvantitativno ograničenje (*quarta falcidia*), pravilo o odnosu veličina nasljednog dijela i zapisa u hrvatskom pravu ne

²³⁵ O uračunavanju zapisa vidi čl. 90. – 92. ZN-a.

²³⁶ Opširnije o nasljedniku i vjerovniku kao zapisovniku Gavella, N.; Belaj, V., *op. cit.* u bilj. 202, str. 389.

²³⁷ Vidi čl. 51. st. 1. ZN-a.

²³⁸ Čl. 51. st. 2. ZN-a: „Ako je na ispunjenje zapisa obvezano više osoba, svaka odgovara razmjerno dijelu ostavine koji dobiva, osim ako se iz oporuke može zaključiti da je oporučitelj htio da one odgovaraju na drugi način“.

²³⁹ O pravu zapisovnika kada dužnik zapisa ne naslijedi vidi čl. 54. ZN-a.

²⁴⁰ Opširnije o opterećeniku zapisa vidi u: Gavella, N.; Belaj, V., *op. cit.* u bilj. 202, str. 389 – 390; Klarić, P.; Vedriš, M., *op. cit.* u bilj. 204, str. 715.

²⁴¹ Vidi čl. 7. ZN-a.

²⁴² Opširnije Gavella, N.; Belaj, V., *op. cit.* u bilj. 202, str. 25 – 26. Vidi i Klarić, P.; Vedriš, M., *op. cit.* u bilj. 204, str. 704 – 705.

postoji.²⁴³ Moguće je, dakle, da zapisovnik stekne veću imovinsku vrijednost od pojedinog nasljednika te je tada samo nužni nasljednik kojemu takvim raspolaganjem nije ostavljen nužni dio ovlašten pobijati valjanost ostaviteljevih oporučnih raspolaganja u dijelu u kojem je povrijeđeno njegovo pravo na nužni dio.²⁴⁴

Nadalje, podudarnost između rimskog prava i suvremenog nasljednog prava donekle postoji i u pogledu odgovornosti za ostaviteljeve obveze. Prema ZN-u za ostaviteljeve dugove odgovara univerzalni sljednik – nasljednik i to do visine vrijednosti naslijeđene imovine.²⁴⁵ Zapisovnik kao singularni sukcesor ne odgovara za oporučiteljeve dugove, osim ako oporučitelj nije drukčije odredio.²⁴⁶ U rimskom pravu je, iz praktičnih razloga, shvaćanje fideikomisara kao singularnog sukcesora postupno zamijenjeno njegovim poimanjem kao univerzalnog sukcesora, pa je tako pravilo o neodgovornosti fideikomisara za obveze ostavitelja (donošenjem *SC Trebellianum*) zamijenjeno pravilom o odgovornosti razmjerno stečenoj koristi. Dakle, i u rimskom i u suvremenom hrvatskom pravu osoba koja snosi odgovornost za ostaviteljeve obveze to čini samo do visine vrijednosti onog što je stekla zbog ostaviteljeve smrti.

3.2.2. Pravo na podzapis (sublegat)

Pravo na podzapis (sublegat) je subjektivno pravo koje nastaje zbog smrti ostavitelja, a koje ovlašćuje nositelja (podzapisovnika, sublegatara, honorata podzapisa) da od opterećenog zapisovnika (onerata podzapisa) zahtijeva ispunjenje određene činidbe na teret vrijednosti onog što je temeljem svog prava na zapis stekao zbog smrti istog ostavitelja. Dakle, ako ostavitelj optereti zapisovnika s pravom (ili pravima) na podzapis u korist druge osobe (ili osoba) nastaje odnos između zapisovnika i podzapisovnika u kojem zapisovnik postaje onerat, a podzapisovnik honorat. Riječ je o inačici zapisa, stoga za podzapise vrijedi *mutatis mutandis* ono što vrijedi za zapise.²⁴⁷

Krug subjekata koji posredno sudjeluju u nasljeđivanju ostavitelja nužno se ne zatvara s osobom podzapisovnika. Ostavitelj, naime, može i podzapisovnika opteretiti podzapisom, odnosno jednim ili više pod-podzapisima u korist drugih osoba, potom ove može opteretiti pod-podzapisima i tako u nedogled.²⁴⁸

²⁴³ Vidi Butković, M., *op. cit.* u bilj. 211, str. 31 – 32.

²⁴⁴ Opširnije Gavella, N.; Belaj, V., *op. cit.* u bilj. 202, str. 26.

²⁴⁵ Vidi čl. 139. ZN-a.

²⁴⁶ Vidi čl. 57. ZN-a.

²⁴⁷ Opširnije Gavella, N.; Belaj, V., *op. cit.* u bilj. 202, str. 402; Crnić, J.; Končić, A. M., *op. cit.* u bilj. 220, str. 139.

²⁴⁸ *Ibid.*

Potrebno je napomenuti da Zakon o nasljeđivanju izrijekom ne govori o podzapisu, već o zapisima koje je dužan ispuniti zapisovnik.²⁴⁹ Osim toga, ovlaštenje oporučitelja da obvezuje na ispunjenje podzapisa izvodi se iz čl. 47. st. 1. koji glasi: „Oporučitelj može opteretiti nekom dužnosti osobu kojoj ostavlja neku korist iz ostavine (nalog)“. Dakle, oporučitelj može opteretiti nekom dužnosti svoga nasljednika, ali i zapisovnika. U potonjem slučaju riječ je o podzapisu.²⁵⁰ Usporedbom zapisa i podzapisa s rimskom povjerbinom može se primijetiti da podzapis nalikuje na *fideicommissum* više nego li zapis. Sve podudarnosti između suvremenog zapisa i rimske povjerbine koje su u radu već analizirane vrijede na odgovarajući način i za podzapise, a povrh toga postoji dodatna bliskost podzapisa sa fideikomisom. Zapis, naime, može teretiti samo ostaviteljeva nasljednika, dok podzapis tereti zapisovnika.²⁵¹ Kao što je ranije izloženo, prema Zakonu o nasljeđivanju osoba zapisovnika nije isključivo i primarno vezana za nasljednika, već zapisovnik može biti svaka osoba sposobna za stjecanje prava na zapis. S obzirom da se *fideicommissum* mogao nalagati svakome tko je dobio štogod iz ostavine, s aspekta opterećenika vidljiva je analogija suvremenog podzapisa s rimskom povjerbinom.

²⁴⁹ Čl. 53. st. 3. ZN-a: „U mjeri u kojoj mu neki zapis ne bude ispunjen umanjuje se odgovornost zapisovnika tog zapisa za zapise i naloge kojima je on opterećen“. Vidi i čl. 80. ZN-a. Usp. Gavella, N.; Belaj, V., *op. cit.* u bilj. 202, str. 402; Butković, M., *op. cit.* u bilj. 211, str. 33.

²⁵⁰ Vidi čl. 47. ZN-a te opširnije u: Crnić, J.; Končić, A. M., *op. cit.* u bilj. 220, str. 139.

²⁵¹ Vidi Gavella, N.; Belaj, V., *op. cit.* u bilj. 202, str. 402.

4. ZAKLJUČAK

Prestankom postojanja fizičke osobe, u trenutku smrti, njezina imovinska prava i obveze načelno ne prestaju, već ona prelaze na jednog ili više novih subjekata. Potreba za iscrpnim uređenjem nasljeđivanja zbog smrti prepoznata je još u doba rimskog prava koje, iako pretežito usmjereno na stupanje u nasljedstvo kao cjelinu (univerzalnu sukcesiju), tijekom svog povijesnog razvoja uspostavlja koncept singularne sukcesije *mortis causa*. Tako se pored instituta imenovanja nasljednika razvila ustanova zapisa koja je ostavitelju pružala mogućnost da trećoj osobi namijeni određenu korist iz ostavine, a da ona istovremeno ne odgovara za ostaviteljeve nepodmirene obveze.

Rimsko pravo je poznavalo dva oblika zapisa, legat (*legatum*) i povjerbina (*fideicommissum*). Raspolaganjem putem povjerbina i legata postizali su se isti učinci te je distinkcija između dvaju oblika zapisa zapravo postojala isključivo iz formalnopravnih razloga. Takvo formalnopravno razlikovanje omogućilo je široku (zlo)upotrebu povjerbine kao oportunitije alternative formalnom legatu. Postupno su formalne razlike nestajale, a međusobnom približavanju legata i povjerbina pridonijelo je i donošenje propisa kojima se nastojala ograničiti sloboda raspolaganja putem zapisa. Naposljetku, Justinijanovim pravom su dva tipa zapisa sjedinjena u jedinstvenu ustanovu s dva naziva za koju su vrijedila i pravila legata i pravila povjerbine, a u slučaju kolizije, ipak kao jednostavnija i blaža, primjenjivala su se ona o rimskoj povjerbini. Osim toga, iz praktičnih razloga (prihvat nasljedstva i očuvanje pravnog učinka povjerbine) stvoren je koncept zapisa prema kojem *honoratus* razmjerno stečenoj koristi odgovara za obveze ostavitelja.

Općepoznata spoznaja o rimskom pravu kao temelju suvremenog hrvatskog nasljednog prava potvrđena je i u ovom radu analizom odredaba ZN. Recepcijom rimskog prava preuzeto je načelo slobode raspolaganja za slučaj smrti, ograničene ipak u korist obitelji, kao jedno od temeljnih načela pravnog uređenja nasljeđivanja u hrvatskom pravnom poretku. Svatko je, dakle, ovlašten oporukom odrediti svog nasljednika koji će stupiti u ostaviteljev pravni položaj te pri tome može pravo svog univerzalnog sukcesora ograničiti i opteretiti na način i u granicama propisanim Zakonom o nasljeđivanju. Ostavitelj, između ostalog, može u oporuci svog nasljednika opteretiti damnacijskim zapisom (*legatom*) – subjektivnim pravom zapisovnika da od njime opterećenog nasljednika zahtijeva ispunjenje određene činidbe na teret vrijednosti naslijeđenog dijela.

Usporedbom suvremenog damnacijski zapisa (*legata*) sa rimskom povjerbicom uočene su brojne podudarnosti. Naime, zapis je vezan za oporučno nasljeđivanje te je valjana oporučna

odredba pravni temelj osnivanja prava na zapis. S osnove zapisa između subjekata nastaje obveznopravni odnos. Zapisovnik stječe pravo zahtijevati ispunjenje određene činidbe, a opterećeni nasljednik je istu dužan ispuniti do vrijednosti onoga što je stekao zbog smrti istog ostavitelja. Opterećenik zapisa može biti samo nasljednik (univerzalni sukcesor), a opterećenik podzapisa (kao inačice instituta zapisa) svaka druga osoba u čiju je korist oporučitelj oporučno raspolagao. Temeljna razlika zapisovnika od ostaviteljevog nasljednika je ta da je on u pravilu singularni sukcesor. Osoba zapisovnika iznimno će odgovarati za oporučiteljeve dugove, ako je oporučitelj tako odredio u oporuci, ali u tome slučaju je i odgovornost zapisovnika ograničena vrijednošću onog što je on stekao temeljem zapisa. S obzirom da je odredbama ZN-a raspolaganje na ime zapisa ograničeno isključivo pravom nužnih nasljednika na nužni dio, moguće je da zapisovnik stekne veću imovinsku vrijednost od pojedinog nasljednika te će u takvom slučaju odnosni nasljednik moći ishoditi nasljeđivanje protivno ostaviteljevoj volji samo u onoj mjeri u kojoj je ostavljenim zapisom povrijeđeno njegovo pravo na nužni dio.

Ključna razlika između suvremenog i rimskog nasljednopravnog uređenja u vezi povjerbina i zapisa je (ne)dopuštenost primjene povjerbene zamjene (fideikomisarne supstitucije) i osnivanja obiteljskih povjerbina. Oba instituta se u današnjem hrvatskom pravu tumače kao ograničenja nasljednikove slobode oporučnog raspolaganja te su slijedom toga Zakonom o nasljeđivanju zabranjena. Pored toga, potrebno je spomenuti da Zakon o nasljeđivanju ne uređuje ustanovu kodicila koja je u rimskom pravu bila najčešći pravni temelj rimske povjerbine.

Slijedom svega navedenog može se zaključiti da je institut zapisa (legata) kompleksna ustanova koju je nužno razlikovati od sveopćeg sljedništva, odnosno instituta nasljeđivanja. Nepostojanje pravila o odnosu veličina nasljednog dijela i zapisa u ZN pokazuje namjeru hrvatskog zakonodavca da u što većoj mjeri osigura primjenu načela slobode raspolaganja *mortis causa*. Iako zapis sam po sebi otežava vođenje ostavinskog postupka i raspodjelu ostavinske imovine, ne treba zaboraviti da se ispunjenjem ostavljenog legata ostvaruje utvrđena prava volja ostavitelja.

5. LITERATURA

Knjige i članci:

1. Aličić, S., *SC Pegasianum*, Acta Illyrica, br. 1, 2017., str. 113 – 124.
2. Berger, A., *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Transactions of the American Philosophical Society, New Series, vol. 43, br. 2, 1953., str. 333 – 809.
3. Boras, M.; Margetić, L., *Rimsko pravo*, Zagreb, 1980.
4. Buckland, W. W.; McNair, A. D., *Roman Law and Common Law: a comparison in outline*, second edition rev. by Lawson, F. H., Cambridge, 2008.
5. Butković, M., *Institut zapisa (legata) u hrvatskom nasljednom pravu*, Hrvatska pravna revija, vol. 13, br. 2, 2013., str. 28 – 35.
6. Crnić, J.; Končić, A. M., *Zakon o nasljeđivanju*, Zagreb, 2005.
7. Du Plessis, P., *Borkowski's Textbook on Roman Law*, Oxford, 2010.
8. Eckhardt, B., *Senatus consultum Pegasianum*, u: Oxford Classical Dictionary, published online, 26.04.2018., <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199381135.013.8273>
9. Eisner, B.; Horvat, M., *Rimsko pravo*, Zagreb, 1948.
10. Fortunat Stagl, J., *Lex Falcidia*, u: Oxford Classical Dictionary, published online, 26.04.2018., <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199381135.013.8272>
11. Frier, B. W.; McGinn, T., *A Casebook on Roman Family Law*, Oxford, 2004.
12. Gavella, N.; Belaj, V., *Nasljedno pravo*, Zagreb, 2008.
13. Horvat, M., *Rimsko pravo*, Zagreb, 2008.
14. Horvat, M.; Petrak, M., *Rimsko pravo*, XVII. Izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb, 2022.
15. Jakab, E., *Inheritance*, u: Du Plessis, P.; Ando, C.; Tuori, K. (ur.), *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, Oxford, 2016., str. 498 – 509.
16. Johnston, D., *The Roman Law of Trusts*, Oxford, 1988.
17. Johnston, D., *Succession*, u: Johnston, D. (ur.), *The Cambridge Companion to Roman law*, Cambridge, 2015., str. 199 – 212.
18. Klarić, P.; Vedriš, M., *Građansko pravo*, Zagreb, 2014.
19. Kreč, M.; Pavić, Đ., *Komentar zakona o nasljeđivanju (sa sudskom praksom)*, Zagreb, 1964.

20. Krešić, M., *Zakonsko nasljeđivanje bračnih drugova prema Općem građanskom zakoniku na hrvatsko-slavonskom pravnom području*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 60, br. 2, 2010., str. 527 – 554.
21. Lazarević, I., *Vlasteoske kuće u gradu Dubrovniku 1817. godine*, Zagreb-Dubrovnik, 2014.
22. Mousourakis, G., *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*, Heidelberg, New York, Dordrecht, London, 2015.
23. Pejčinović, P., *Marko Tulije Ciceron, O krajnostima dobra i zla*, Sarajevo, 1975.
24. Petrak, M., *Rimsko pravo i hrvatska pravna tradicija*, Latina et Graeca, vol. 2, br. 16, Zagreb, 2009., str. 71 – 84.
25. Petrak, M., *Traditio iuridica. Fideicommissum*, Informator, br. 6247 od 18. siječnja 2014., str. 3.
26. Romac, A., *Izvori rimskog prava*, Zagreb, 1973.
27. Romac, A., *Rječnik rimskog prava*, Zagreb, 1983.
28. Romac, A., *Ulpijan, Knjiga regula*, Zagreb, 1987.
29. Romac, A., *Paulo, Sentencije*, Zagreb, 1989.
30. Romac, A., *Zakonik dvanaest ploča*, Zagreb, 1994.
31. Romac A., *Justinijan, Institucije*, Zagreb, 1994.
32. Rūfner, T., *Imperial Cognition Process*, u: Du Plessiss, P.; Ando, C.; Tuori, K. (ur.), *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, Oxford, 2016., str. 257 – 269.
33. Stanojević, O., *Gaj, Institucije*, Beograd, 1982.
34. Šarac, M.; Lučić, Z., *Rimsko privatno pravo*, Split, 2011.

Izvori:

1. Zakon o nasljeđivanju iz 1955., Službeni list FNRJ, br. 20/55, Službeni list SFRJ, br. 12/65, 42/65 - službeni pročišćeni tekst, Narodne novine, br. 52/71, 47/78, 71/91, 37/94, 56/00, 48/03
2. Zakon o nasljeđivanju, Narodne novine, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, 33/15, 14/19
3. Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima, Narodne novine, br. 91/96, 68/98, 137/99, 22/00, 73/00, 129/00, 114/01, 79/06, 141/06, 146/08, 38/09, 153/09, 143/12, 152/14, 81/15, 94/17